

**Cerh Ta'dîl İlminde Müteşeddî ve Mütesâhil Âlimler
ve Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken
Hususlar**

Yrd.Doç.Dr. Veysel ÖZDEMİR*

Özet

Sünnet İslâm Dînin'nin Kur'ân'dan sonraki en önemli kaynağıdır. Bu önemli kaynağın malzemesinin günümüze ulaşmasını büyük oranda hadisler sağlamıştır. Kur'ân'ın tefsiri ve tebyîni sayılan Sünnet'in sağlıklı bir şekilde ortaya konulması son derece önemlidir. Onun içindir ki Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ashâb, O'na ait olan hadislerin aktarımında bazı usul ve esaslar ortaya koymuş, sonraki nesiller ise bunları daha da geliştirmişlerdir. Nihayetinde İslâm toplumunun elinde şekillenerekulûmu'l-hadîs denilen bu alanda hadisricâlini ayrıntılı olarak araştırmak üzere tabi tutan ve adına cerh ta'dîl denilen bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Ana hedefi hadislerin naklinin güvenilir kişilerden gelip gelmediğinin ortaya koymak olan cerh ta'dîl ilminde; hadis ricâli adalet ve zabt açısından detaylı bir şekilde tenkîde tabi tutulmuş vehadisrivâyetine ehil olmaya engel olan râvî kusurları belirlenmiştir. Bu kusurlara sahip olan râvîler tecrîh edilerek rivâyetleri reddedilmiş, kusuru olmayan râvîler ise ta'dîl veya tezkiye edilerek rivâyetleri alınmıştır. Ortaya çıktığı asırdan bu yana cerh ta'dîl alanında birçok âlimsöz söylemiştir. Bunlardan ricâli tenkîd, ta'dîl ve tezkiye etmede katı ve tavizsiz (müteşeddî) olanlar olduğu gibi müsâmahakâr (mütesâhil) olanlar da olmuştur. Bir başka deyişle basit kusurlar nedeniyle râvîleri ta'dîl etmeyenler ile normal kusurları dâhi görmezden gelip ta'dîl ve tezkiye edenler olmuştur. Buna bir anlamda cerh ta'dîlde ifrât ve tefrît de denilebilir. Bu makalede cerhte aşırı gidenler olarak tanımlanan müteşeddî ile tevsikte kolaycı/müsâmahakâr olarak adlandırılan mütesâhil âlimlerin teşeddüt ve tesâhüllerine örnekler verilerek özellikle müteşeddîlerin teşeddüt sebepleri üzerinde durulacak, böyle-

---

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı

likle cerh ta'dilde önemli bir sorun olan teşeddüt ve tesâhül olgusuna dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hadîs, Cerh, Ta'dil, Müteşeddîd, Mütesâhil.*

Excessive Transmitter in the Scientific of Impugment and Justification and Lax Transmitter Scholars and the Issues to be Considered in Their Practice

Abstract

Sunnah is the second most important source of Islam religion after the Qur'an. The survival of circumcision materials of Sunnah is largely provided by the hadith. It is very important to put forth the Sunnah which is seen as exegesis and description of the Qur'an in a healthy way. So, after the Prophet 's death, his companions developed some principles and procedures in the transmission of hadith belong to Him and the following generations have developed them further. Consequently, a branch which investigates and criticizes the narrator of hadith that called science impugment and justification has emerged in this area that are shaped by hand of the Islamic community and called hadith sciences. The science impugment and justification whose main goal is to put forth if the transmission of hadith from a reliable person or not are subjected to criticize in a detailed way on the perspective of trust and powers of memory. Impunging defects which are not eligible to hadith have been identified. The impungings which have these defects are preferred by denying their narratives but the impungings that have no defects are justified or approve and their narratives are accepted. Many of scholars has said something in the history of the science impugment and justification. Some of these are excessive transmitter while others are lax transmitter in impugment and approving. In other words; on the one hand, some haven't approve the simple defected, on the other hand, some haven't even seen the eligible defectes and denied the impungings. It can be

said excesses and tephrite in the impugment and justification. In this article, the information about the scholars excessive transmitters who are known as extremes defined and lax transmitter who are known as documented by the simplistic will be exemplified by their excessives and laxes and the reason of their excessiveness (teşeddüt) will be discussed. Thus, it will attempt to draw attention to the fact of excessiveness (teşeddüt) and laxity (tesâhül) that is an important problem in impugment and justification.

Keywords: *Hadith, Impugning, Approving, Excessive Transmitter, Lax Transmitter.*

Giriş

Hz. Peygamber'in sünneti, İslâm'ın Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynağıdır. Sünnet bilgisi ise büyük ölçüde hadislere dayanmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber'i gören ve görmeyen bütün müslümanlar, O'nun hadislerini öğrenme arzusu içerisine girmişler ve böylelikle Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir zaman sonra hadis rivâyeti bizzat sahâbenin öncülüğünde ve mürâkabesinde başlamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in vefat ettiği tarihten uzaklaştıkça beşerî, sosyal, siyasâl vb. bir çok faktörün de etkisiyle hadislerin rivâyetinde problemler ortaya çıkmıştır. Özellikle Hz. Osman'ın katline ve sonrasındaki olaylara sebep olan fitne hareketiyle birlikte hadis uydurma faaliyetleri zuhûr etmiş, bu da hadislerin isnâdlı bir şekilde rivâyet edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Zaten isnâdlı hadis rivâyeti; hadislerin sağlam ve güvenilir kimselerden alınması yani Hz. Peygamber'e ait olan ile olmayan haberlerin birbirinden ayırt edilmesi anlamına gelmektedir¹.

---

¹ Bunu İbn Sîrîn'in (ö. 110) şu sözünden anlamaktayız: "Önceleri isnâddan sormuyorlardı. Ne zaman ki fitne vukû buldu, '(hadîsi rivâyet ettiğiniz) râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin' demeye başladılar. Sünnet ehline bakılır (râvî sünnet ehlinden ise) hadisleri alınır, bid'at ehline bakılır (râvî bid'at ehlinden ise) hadisleri alınmaz." Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime, 5.

Hadîsin sıhhatini tespit etmedeki en önemli unsurlardan biri haberi nakleden kişinin sorgulanmasıdır. Bu yüzden hadîs ilminde râvî olarak adlandırılan hadîs nakilcisi, çeşitli açılardan tenkîde tâbî tutulmuştur. Bu tenkîd faaliyeti, hadîs ilimleri içerisinde cerh ta'dil olarak isimlendirilen ilmî bir disiplin çerçevesinde yapılmıştır. Aslında cerh ta'dil ilmi, zaman içerisinde belli bir aşama sonucunda ortaya çıkmıştır. Hadîs ilmindeki tenkîd faaliyetlerinin târihini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Hicri I. asırda sahâbe ve büyük tâbiilerin yaşamıştır. Sahâbe ve büyük tâbiilerin geneli deâdil ve sika, hadîs rivâyetinde dikkatli ve titiz oldukları için hadîslerin sıhhati büyük orandakorunmuştur. Ancak bu asırda az da olsa beşeri zaafiyetten kaynaklanan bazı hatalı hadîsler ile mezhepçilikten dolayı uydurulan rivâyetler olmuştur². Bu rivâyetleri Saîd b. el-Müseyyib (ö. 94), Alî b. Hüseyin b. Alî (ö. 93), Urve b. Zubeyr b. el-Avvâm (ö. 94), Ebu Seleme b. Abderrâhman b. Avf (ö. 94/102), Ebû Bekr b. Abderrâhman b. Hâris b. Hişâm (ö. 94), Saîd b. Cübeyr (ö. 95), İbrâhim en-Nehâî (ö. 96), Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 99), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 101/106), Âmir eş-Şa'bi (ö. 104) Sâlim b. Abdillâh Ömer (ö. 106), Süleymân b. Yesâr (ö. 107), Tâvus b. Keysân (ö. 106) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110) gibi kibâr-ı tâbi'iden âlimler tenkîde tâbî tutmuştur³.

Hicri II. yüzyıla gelindiğinde; bu asrın ilk yarısında

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fi'l-Cerh ve't-Ta'dil* (Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadis içinde), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbuâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007, s. 173; Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Hadis Istilâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 350.

³ Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'efâi ve'l-Metrûkîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi), Dâru's-Semiî, Riyâd, 1420/2000, I, 39-40; Zeynuddin Ebî'l-Ferec Abderraḥmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddin İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 1429/2008, I, 43.

hadîs uydurmacılığı daha da artmış⁴, tedvin hareketinin yaygınlaşması ile birlikte sahafiler ortaya çıkınca da tashîf ve tahrîf diye isimlendirilen rivâyet hatalarında artış başlamıştır⁵. Bu dönemde başta İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124), Saîd b. İbrâhîm (ö. 125), Eyyüb es-Sahtiyânî (ö. 131), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143), Süleymân et-Teymî (ö. 143), Hişâm b. Urve (145), Abdullah b. Avn (ö. 151) gibi âlimler tenkîd faaliyetlerinde bulunmuşlardır⁶. II. asrın ikinci yarısında ise rivâyet hataları ve bid'at, taassup, felsefe ve ilhâd hareketleriyle yaygınlaşan hadîs uydurma faaliyeti daha da artınca⁷, râvîlerin adalet ile zabtları başta olmak üzere rivâyetleri de birçok yönden tenkîde tabi tutulmuştur⁸. Hicaz'da Mâlik b. Enes (ö. 179) ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198), Irak'ta Süfyânü's-Sevrî (ö. 161), Şu'be b. Haccâc (ö. 160), Hammâd b. Zeyd (ö. 179), Şam'da ise el-Evzâî (ö. 158) bu dönemin meşhûr tenkîdçilerindendir⁹.

Hicri III. asırdan itibaren ise cerh ta'dîl faaliyetleri olgunluk çağını yaşamaya başlamıştır¹⁰. Bu dönemin meşhûr cerh ta'dîl âlimleri ise şunlardır: İbn Sa'd (ö. 230), Yahyâ b. Maîn (ö. 233), Züher b. Harb (ö. 234), Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî (ö. 234), Ali b. el-Medîni (ö. 234), Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235), İshâk b. Râhûye (ö. 238), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Dârimî (ö. 255), Buhârî (ö. 256), Müslim

⁴ Emin Aşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dîl İlmî)*, İFAV, İstanbul, 1997, s. 53.

⁵ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, TDVY, Ankara, 1997, s. 169-170; Ahmet Yücel, *Hadîs İstîlâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, İFAV, İstanbul, 1996, s. 34.

⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 40; İbn Receb, *Şerhu 'İlel*, I, 43.

⁷ Aşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi*, s. 54-55.

⁸ Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, s. 170; Yücel, *Hadîs İstîlâhlarının Doğuşu*, s. 105. Bu dönemin önde gelen tenkîtçi âlimlerinden bazıları şunlardır: Ebu Abdillâh Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952, I, 10-11; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 41.

⁹ Ebu Abdillâh Abdurrahmân er-Râzî b. Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1371/1952, I, 10-11; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 41.

¹⁰ Ahmed Naim, *Hadîs Usûlü*, s. 351-352; Muhammed Mustafa el-'Azamî, *Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn Neş'etuhu ve Târîhuhu*, Mektebetu'l-Kevser, Riyâd, 1410/1990, 16-17.

b. Haccâc (ö. 261), el-İclî (ö. 261), Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264), Ebû Dâvud es-Sicistânî (ö. 275), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 277), Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279).

Hadîs tenkîd tarihinin başladığı zaman olarak ifâde edebileceğimiz tâbiûn dönemi ile birlikte münekkîdâlimler, Hz. Peygamber'e ait olan hadîsleri tesbit edebilmek için işe râvîlerin durumlarını araştırmakla başlamışlardır. Bunun için ise hadîsi nakleden râvînin adalet¹¹ ve zabtı¹² sorgulanmış; neticede adaleti ve zabtında kusuru olanların rivâyetleri terkedilmiş, olmayanların ise alınmamıştır. İşte bu noktada âlimlerin bazısı cerhte veya ta'dilde aşırıya gitmiştir. Bunlara cerh ta'dil ilminde müteşeddîd ve mütesâhil kimseler denilmektedir. Bu âlimlerin kimler olduğu, teşeddüt ve tesâhül sebeplerinin neler olduğu ve uygulamalarında dikkat edilmesi gereken hususlara dâir açıklamalara geçmeden önce müteşeddîd, mütesâhil ve mu'tedil gibi kavramların tanımlarına bakmak gerekmektedir.

A. Teşeddüt, Tesâhül, İtidâl ve Bunlarla Aynı Anlamda Kullanılan Kavramlar

¹¹*Adalet*; takva ve mürüvvat halini gerektiren bir melekedir. Takva ise şirk, fîsk ve bid'at gibi kötü işlerden sakınmaktır. Adaletle taalluk eden kusurlar beş tanedir. Bunlar en şiddetli olanından hafifine doğru şöyledir: 1. Râvînin kasti bir şekilde Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi ona izafe etmesi. 2. Râvînin Hz. Peygamber'in hadîslerinde yalanı görülmese bile toplum içerisinde yalan söyleyen bir kimse olarak tanınması. 3. Râvînin küfür derecesine varmayan (İslam'ın haram kıldığı büyük günahları irtikap ettirecek) fiil ve sözlerinin bulunması. 4. Râvînin ehl-i bid'at olup, savunduğu fırkanın dâilerinden olması. 5. Râvînin mechûl olması yani cerh ve ta'dil (adalet ve zabt) yönünden bilinmemesidir. Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dimeşk, 1421/2000, s. 58, 88.

¹²*Zabt* iki çeşittir. *a.* Göğsün zabtı yani insanın duyduğunu dilediği zaman hatırlayabilmesine imkân sağlayacak şekilde bellemesidir. *b.* Kitabın zabtı ise, işittiği ve tashihini yaptığı andan edâ edinceye kadar kitabındaki hadîsleri korumasıdır. Zabta taalluk eden kusurlar da beş tanedir: 1. Râvînin aşırı hata (fuşş-u ğalat) yapması. 2. Aşırı gâfil (fuşş-u ğaflet) olması. 3. Vehm üzere rivâyet etmesi. 4. Sika olan râvîlerin rivâyetlerine muhalefet etmesi. 5. Doğrularını geçmeyecek derecede az hata yapan kötü hafızaya sahip (su-i hıfz) biri olması. İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar*, s. 58-59, 88.

1. Teşeddüt ve te'annüt

Teşeddüt; “تَشَدَّدَ” fiilinin tef'il babından mastarıdır ve sözlükte “Sağlam, kuvvetli, tavizsiz, katı, müsâmahasız olmak” anlamlarına gelmektedir¹³. *Te'annüt* (التعنت) ise; “تَعَنَّتَ” kelimesinin mastarıdır ve “Birisini zorluğa/sıkıntıya düşürmeye çalışmak, sıkıntı vermek, inat etmek, kibirlenmek” gibi anlamlara gelmektedir¹⁴. Hadis ilminde *müteşeddit* (المتشدد) ve *müte'annit*(المتعنت) kavramları; “Râvîleri cerhetmede katı davranan, bir-iki yanlıştan dolayı râvîyi hemen cerhedip zaîf sayan âlim” anlamında kullanılmaktadır¹⁵.

2. Tesâhül

Tesâhül (تساهل); “سَهَّلَ” fiilinin tefâ'ul babından mastarıdır ve sözlükte “Hoşgörülü, müsâmahakâr olmak, kolaylık göstermek”¹⁶ gibi anlamlara gelmektedir. *Mütesâhil* ise Hadis ilminde “Râvîleri cerh ve ta'dil ederken titizlik göstermeyen, gevşek davranan kişi” için kullanılmaktadır¹⁷.

3. İtidâl ve İnsâf

İtidâl (الإتدال); “عَدَلَ” fiilininifti'âl babından mastarıdır ve sözlükte “Doğru olmak, normal/mu'tedil, dengeli olmak” gibi anlamlara gelir¹⁸. *İnsâf* (الإنصاف); “أَنْصَفَ” kelimesinin mastarıdır ve “Yarlamak, âdil/insaflı olmak, hakkı gözetmek, doğru davranmak” gibi anlamlara gelir¹⁹.

Mu'tedil (المعتدل) ve *munsif* (المنصف) kavramları hadis ilmin-

¹³ Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui Ma'luf, *el-Müncid fî'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, Dâru'l-Maşrık, Beyrût, 2001, s. 754; İbrahim Enis vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, tsz., s. 476.

¹⁴ Ebû'l-Fazl Cemaeddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “عتت”, *Lisânu'l-Arab*, I-LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz., XXIV, 3120; *el-Müncid*, s. 1025; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 458.

¹⁵ Abdullah Aydınli, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2009, s. 230; Abdurrahman b. İbrahim el-Humeysi, *Mu'cemu Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru'l-Endülüs, Cidde, 1421/2000, s. 74.

¹⁶ *el-Müncid*, s. 716-17; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 630

¹⁷ Aydınli, *Hadis Istilâhları*, s. 231; Humeysi, *Mu'cemu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 196.

¹⁸ *el-Müncid*, s. 956; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 588.

¹⁹ *el-Müncid*, s. 1417; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 926.

de "Râvileri cerh veya ta'dil ederken aşırılığa kaçmayan, itidalli davranan âlim" anlamında kullanılmaktadır²⁰.

Konumuzla ilgili kavramların anlamlarını verdikten sonra cerh ta'dilde müteşeddîd, mütesâhil ve mu'tedil olarak bilinen âlimlerin kimler olduğu ve bunlar hakkında cerh ta'dil âlimlerinin görüşlerine geçebiliriz.

B. Müteşeddîd veya Müte'annit-Âlimler ve Teşeddüt Sebepleri

Müteşeddîd veya müte'annit-âlimler, cerhi gerektirmeyecek en küçük bir sebeple dâhi râvileri cerh etmiştir. Dolayısıyla bu özellikteki âlimlerin tevsikleri muteber; teferrüd etmeleri durumunda ise tecrîhlerinin makbûl olmadığı beyân edilmektedir²¹. Buna göre râvî değerlendirmesi yaparken müteşeddîd olarak bilinen âlimlerin kimler olduğunu bilmek çok önemlidir. Bu kısımda cerh ta'dil ilminde müteşeddîd olarak bilinen münekkidler ve özellikle teşeddüdü ile meşhûr olmuş müteahhir dönem müellifleri ele alınacaktır. Ayrıca bu âlimlerin, hangi sebeplerden dolayı müteşeddîd sayıldıkları ve teşeddüt sebeplerinin neler olduğu tesbit edilmeye çalışılacaktır.

1. Müteşeddîd veya müte'annit âlimler

Cerh ta'dil ilminde müteşeddîd olarak tanınan âlimler şunlardır: Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160), İmâm Mâlik (ö. 179), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198), Yahyâ b. Ma'în (ö. 233), Ebû Hâtim (ö. 275), İbn Hirâş (ö. 283), Nesâî (ö. 303), İbn Hibbân (ö. 354), Ebû'l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezdî (ö. 374), Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456) ve Ebû'l-Hasen İbnu'l-Kattân (ö. 628)²².

²⁰ Aydınli, *Hadîs İstilâhları*, s. 230.

²¹ Zafer Ahmed et-Tahânevî, *Kavâ'id fî Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007, s. 178-79.

²² Zehebî, *el-Mûkiza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1425, s. 83; a.mlf., *Zikru men Yu'temedu Kavluhu*, s. 172; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay el-Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil fî'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru's-Selâm, Kâhire, 2009, s. 275; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-Fâdilâ li'l-Esileti'l-Aşaretü'l-Kâmile*, (thk. Selmân b. Abdi'l-Fettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1426/2005, s. 178-79; Tahânevî, *Kavâ'id*, 179; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b.

Ricâl tenkîdinde müteşeddît âlimlerin hepsinin bu kadar olmadığı bir vâkı'adır²³. Ancak çalışmanın makale boyutunda olduğunu göz önünde bulundurarak, ricâl tenkîdinde en meşhûr ve en fazla teşeddüt gösterenlerizikretmekle iktifa edeceğiz. Şimdi bu âlimlerin her birini ayrı başlıklar altında, haklarında münekkîd âlimlerin görüşlerini de iktibâs ederek teşeddüt içeren uygulama örneklerine bakalım.

1.1. Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160)

Hicrî II. asrın en meşhûr münekkîd âlimlerinden olan Şu'be b. el-Haccâc, ricâl hakkındaki tenkîdleri çok olduğu için cerh ta'dîl ilminde ilk söz sahibi olan kişi olarak tanınmış, hatta ricâl tenkîdinde teşeddüt gösteren ilk kişinin olduğu da söylenmiştir²⁴. Şu'be'nin cerhteki teşeddüdü ile ilgilibirkaç örnek ve münekkîd âlimlerin tenkîdciliği hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir:

Şu'be, Âsım b. Ubeydillah b. Âsım²⁵(ö. 132) hakkında "Şayet ona, Basra mescidini kim yaptı? diye sorulsa; falan kişi falan kişiden, o da Nebi (s.a.s.)'den şeklinde veya bana falan tahdîs etti o da falandan, o da Hz. Peygam-

---

Ma'in, *Târîhu İbni Ma'in (Rivâyetu'd-Dûri)*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), I-IV, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Mekke, 1399/1979, I, 72; Emin Mahmûd Mehdî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, Tantâ, 1428/2007, 57-80.

²³ Müteşeddît âlimler ve bunların tatbikatlarından örnekler için bkz. İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî Mukaddîmetu Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Fethu'l-Bârî ile birlikte basım), (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), Dâru'l-Feyhâ, Dimaşk, 1421/2000, s. 648-53.

²⁴ Bu konu hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadîsçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2004, s. 104-05.

²⁵ Âsım b. Ubeydillah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 132): Babası, babasının amcası Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Şu'be, iki Süfyân (es-Sevrî ve İbn Uyeyne), Mâlik (bir hadîs) ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Yahyâ b. Sa'îd "Zayf", Ebû Hâtim "Münkeru'l-hadîs, muzdaribu'l-hadîs", Ahmed b. Hanbel "Leyse bi zâke", Buhârî "Münkeru'l-hadîs", İclî "Lâ be'se bihi" demiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 348; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004, III, 322-23.

ber'den: 'Basra'nun mescidini falan bina etti'der!'"²⁶ diyerek ağır bir şekildetenkîd etmiştir. Bu sözlerinden Şu'be'nin Âsım'ı, anında hadis uyduran kezzâb birisi olarak gördüğü anlaşılmalıdır. Ancak Ebû Süleyman Kurre b. Süleyman el-Cehdemî, İmâm Mâlik'in (ö. 179) Şu'be hakkında şunları söylediğini aktarmaktadır: "Sizin Şu'be, ricâl tenkîdinde müteşeddittir; ama Âsım b. Ubeydillah'dan da rivâyet etmiştir."²⁷ Buna göre İmâm Mâlik, Şu'be'nin hem râvileri tenkîd ederken müteşeddît davrandığı hem de hakkında ağır konuştuğu Âsım gibi birinden rivâyet ettiğini söyleyerek çelişkili davrandığını imâ etmektedir. Zirâ başka bir sefer Mâlik "Şu'be'ye hayret ediyorum, hem râvileri cerh ve ta'dîle tâbi tutarak kimlerden hadis alınabileceğini ayırt eder hem de Âsım b. Ubeydillah'dan rivâyet eder."²⁸ demiştir. Ayrıca Ebû Zur'a'nın İbnu'l-Mübârek'ten "Ricâl tenkîdinde Şu'be'den daha müteşeddîdini görmedim"²⁹ şeklinde naklettiği ifâdesinde, onun da Şu'be'yi müteşeddît olarak değerlendirdiği anlaşılmalıdır. Son olarak Zehebî de Şu'be'nin râvî değerlendirilmesinde müte'annit bir âlim olduğunu ifade etmektedir³⁰.

1.2. Mâlik b. Enes (ö. 179)

Ali b. el-Medîni (ö. 234), Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198) "Ricâtenkîdinde Mâlik'ten daha müteşeddîdi ve onların durumlarını daha iyi bileni yoktu."³¹ şeklindeki sözünü aktararak, İmâm Mâlik'in müteşeddît biri olduğunu beyân etmiştir.

1.3. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198)

²⁶ Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980, X, 502-03.

²⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adiy el-Cürcânî, *el-Kâmül fî Du'efâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997, VI, 387.

²⁸ Ali b. Hasen b. Hibetillah b. Abdillâh (İbn Asâkir), *Târîhu Medineti Dimeşk*, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Omrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995, XXV, 265.

²⁹ Ebû Zur'a Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî, *Süelâtu'l-Bürza'î li Ebî Zur'a er-Râzî ve ma'ahu Kitâbu Esmâi'd-Du'efâ*, (thk. Sa'dî el-Hâşimî), I-III, el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medîne, 1402/1982, II, 681.

³⁰ Zehebî, *el-Muğni fî'd-Duafâ*, (thk. Nürüddin İtr), I-II, İdâretu İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, Katar, tsz., II, 792.

³¹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I, 23; VIII, 204; İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dimeşk*, XXV, 260; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 111.

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın müteşeddît bir âlim olduğunu cerh ta'dîlulemâsından birçok kişi dile getirmiştir. Yahyâ el-Kattân'ın müteşeddît olduğunu dile getiren bazı âlimler ve teşeddüdüne dâir birkaç örnek şöyledir:

Ali b. el-Medînî; Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a, Muhammed b. Amr b. Alkame'nin (ö. 145) nasıl biri olduğunu sorduğunda, Yahyâ "Hatalarını görmezden gelerek mi değerlendirmemi istiyorsun yoksa müteşeddîtolarak mı" demiş, Ali b. el-Medînî de müteşeddît olarak değerlendirmesini istediğini söyleyince, Yahyâ "O senin istediğin (sika) kimselerden değil!" diye cevap vermiştir³². Muhammed b. Amr³³ genelde sika bir râvî sayılmasına rağmen Yahyâ el-Kattân tarafından cerhedilmiştir. Ali b. el-Medînîde bu rivâyette hocası Yahyâ b. Sa'îd'in müteşeddît tarafına imadabulunmuştur.

Ali b. el-Medînî başka bir yerde şöyle demiştir: "Yahyâ b. Sa'îd ile Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198), bir râvînin terki hususunda ittîfâk etseler, ondan rivâyet etmem; ancak ihtilâf etseler Abdurrahman'ın sözüne göre hareket ederim. Zira Abdurrahman daha dengeli/mu'tedil, Yahyâ ise müteşeddittir."³⁴

³² İbn Adiy, *el-Kâmil*, VII, 455; Zehebi, *Mizânu'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdilmevcûd), I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1416/1995, VI, 283.

³³ Muhammed b. Amr b. Alkame el-Leysi el-Medenî (ö. 145): Babası ve Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan (ö. 94/104) rivâyet etmiştir. Kendisinden de Mâlik ve Süfyânü's-Sevrî gibileri rivâyet etmiştir. Hakkında Yahyâ b. Ma'n bir defasında "Hadîsine güvenilirdi", başka bir defasında ise "Sika", Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277), "Sâlihu'l-hadîs, yüktebu hadîsuhu (hadîsi yazılır) ve o şeyhtir", Nesâî ise bir defasında "Leyse bihi be's", başka bir defa ise "Sika" demiştir. İbn Hibbân *Sikât*'ında zikretmiş fakat hakkında "Hata yapardı" demiştir. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008, I, 191-92; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 31; Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975, VII, 377; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'efâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kâdî), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1406, III, 88; Zehebi, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, (Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Müessesetü Ulumi'l-Kur'an, Cidde, 1413/1992, II, 207; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 773.

³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût,

Zehebî, Yahyâ'nın hâl tercemesini verirken ricâl tenkîdinde müte'annit olduğunu belirtmiş³⁵,hatta ricâl ile ilgili te'lifâtının birçok yerinde onun bu özelliğini vurgulamıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Yahyâ b. Sa'îd'in kendisiyle aynı yılda (198) vefat etmiş olan Süfyân b. Uyeyne'nin H. 197 yılından sonra ihtilâta maruz kaldığı, dolayısıyla bu tarihten sonra ondan alınan rivâyetlerin bir değerinin olmadığı şeklindeki ifâdelerinin te'annütünden kaynaklanan beyânları olduğunu belirtmiştir. Süfyân b. Uyeyne, Zehebî'ye göre mutlak olarak sikadır ve böyle bir kusuru olmamıştır. Yine ona göre *Kütüb-ü Sitte* şeyhlerinin geneli bu tarihten önce Süfyân'dan sema' etmiştir. Ayrıca Yahyâ b. Sa'îd, Süfyân b. Uyeyne'den birkaç ay önce vefat etmiştir. Vefatından sadece birkaç ay önce Mekke'de ikamet eden Süfyân'dan gelen bir bilgi ile onun muhtelit olduğuna kanaat getirilmesinin ancak te'annüt eseri olabileceğini söylemiştir³⁶. Zaten Yahyâ b. Sa'îd, İbn Uyeyne'ye ait bu bilginin 198 yılının hac dönüşünde gelecek olan bilgilerle teyit edilmesine bir başka deyişle sağlamasının yapılmasına fırsatı olmadan vefat etmiştir.

Zehebî bir başka yerde Yahyâ b. Sa'îd'in, Seyf b. Süleyman³⁷ ve Abdurrahman b. Abdillâh b. Dinâr'dan³⁸ rivâyet

---

trsz., X, 243.

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XXIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982, IX, 183.

³⁶ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, III, 247.

³⁷ Seyf b. Süleyman el-Mekki (ö. 150): Mücâhid, Kays b. Sa'd ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Süfyân es-Sevri, Yahya b. Sa'îd el-Kattân, Veki', İbnu'l-Mübârek ve daha başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ahmed b. Hanbel "*Sika*", Ali b. el-Medinî ve Ebû Zur'a "*Sebt*", Ebû Dâvud "*Sika, kaderi olduğu söyleniyor*", Nesâi "*Sika, sebt*", İbn Adiy "*Lâ be'se bihi*" demiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 274; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 475; a.mlf., *Siyeru A'lâm*, VI, 338-39; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 122-23.

³⁸ Abdurrahman b. Abdillâh b. Dinâr el-Medinî: Etbâu't-tâbiinin büyüklerinden olan Abdurrahman babası, Zeyd b. Eslem ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yahya b. Sa'îd, İbnu'l-Mübârek ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'in "*Fî hadîsihi da'f (hadîsi zayıftır)*", Ali b. el-Medinî "*Sadûk*", Ebû Hâtim "*Fîhi leyin (biraz gevşektir), yüktebu hadîsuhu ve lâ yuhteccu bihi (hadîsi*

etmesini “Müte’annit olmasına rağmen rivâyet etmiştir”³⁹ şeklinde ifâde ederek bu yönüne vurgu yapmıştır. Yine Yahyâ b. Sa’îd’in; Habîb b. el-Muallim’in⁴⁰ “Hüccet”, Harb b. Şeddâd’ın⁴¹ da “İmâm, hâfız” olarak ta’dil ve tavsîf etmesine rağmen onlardan hiç rivâyette bulunmamasını onunte’annütüne bağlamıştır⁴². Keza Abdurabbihî b. Nâfi’nin⁴³ tevsikinde ulemânın

yazılır ancak ihticâc edilmez) İbn Adiy “Bazı münker rivâyetleri vardır ki bunlar zayıf râvilerden yazdıklarıdır” demiştir. İbn Ma’in, *Târîh*, IV, 203; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, V, 254; İbn Adiy, *el-Kâmil*, V, 485-88; İbnu’l-Cevzî, *ed-Du’efâ*, II, 96; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVII, 208-09.

³⁹ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, III, 352; IV, 296.

⁴⁰ Habîb b. Ebî Kureybe Ebû Muhammed el-Muallim (ö. 130): Atâ, İbn Sîrîn ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yezîd b. Zürey’, Hammâd b. Seleme ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Amr b. Ali “Yahyâ b. Sa’îd ondan rivâyette bulunmamıştır”, Ahmed b. Hanbel “Sika, hadîsi ne kadar güzeldir”, Yahyâ b. Ma’in ve Ebû Zur’a “Sika”, Nesâî “Leyse bi’l-kaviyy (kuvvetli değildir)” demiş, İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 101; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 183; Ebû Hafs Ömer Ahmed b. Osman b. Şâhin, *Târîhu Esmâi’s-Sikât*, (thk. Subhî es-Semerrâî), Dâru’s-Selefiyye, Kuveyt, 1404/1984, s. 64; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, V, 412-13.

⁴¹ Harb b. Şeddâd el-Yeskürî (ö. 161): Yahyâ b. Ebî Kesir, Katâde ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de İbn Mehdi, Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Ahmed b. Hanbel ve Abdussamet b. Abdilvâris “Sika”, İbn Ma’in ve Ebû Hâtim “Sâlih”, Amr b. Ali “Yahyâ b. Sa’îd ondan rivâyet etmemiş, İbn Mehdi ise rivâyet etmiştir.” demiş, İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 250-51; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 230-31; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 686.

⁴² Zehebî, *er-Ruwâtu’s-Sikât Mütekellemu fihim bi-mâ lâ-Yücib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî), Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992, s. 79; a.mlf., *Siyeru A’lâm*, VII, 194.

⁴³ Abdurabbihî b. Nâfi’ Ebû Şihâb el-Hannât (ö. 171/172): Yahyâ b. Sa’îd el-Ensârî, el-A’meş, Şu’be, Hâlid el-Hazzâ ve birçoklarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Yahyâ b. Âdem, Sa’îd b. Mansûr ve birçokları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Yahyâ b. Sa’îd “Hâfız (hüccet) değil”, Ahmed b. Hanbel “Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmem”, İbn Ma’in ve Ya’kûb b. Şeybe “Sika”, Nesâî “Leyse bi’l-kaviyy”, İclî bir defasında “Lâ be’sê bihi”, başka defasında “Sika”, İbn Hirâş “Sadûk”, Sâcî “Sadûk, hata yapar”, Ezdî “Hata yapar”, İbn Numeyr “Sika, sadûk”, Bezzâr “Sika”, İbn Sa’d “Sika, kesîru’l-hadîs” demiş, İbn Hibbân da *Sikât*’ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VI, 42; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 154; Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû’l-Hasen el-İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, (thk. Abdu’l-Azîm el-Bustî), I-II, Mektebetü’l-Dâr, Medîne, 1405/1985, II, 71; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVI, 485-87; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 755.

ittifakının olmasına rağmen sadece onun tevsîk etmeyişi dete'annütüne hamletmiştir⁴⁴.

İbn Hacer de Buhârî'nin el-Hasen b. Zekvân'dan⁴⁵ gelen bir rivâyeti⁴⁶ *Sahîh*'inetahrîc etmesini⁴⁷, el-Hasen'den rivâyet edenin ricâl tenkîdinde müte'annitolan Yahyâ b. Sa'îd'in olmasına bağlamaktadır⁴⁸. Yine Buhârî'nin zayıf olduğu iddiasıyla Osman b. Ömer⁴⁹ yoluyla gelen rivâyeti tahrîc etmesinden dolayı kendisine yöneltilen eleştirilere; "Osman'ı zayıf görenin sadece Yahyâ b. Sa'îd olduğu, onun da ricâl tenkîdinde çok müte'annit olmasından dolayı tazîfinin dik-kate alınmaması gerektiği" şeklinde cevap vermiştir⁵⁰.

1.4. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233)

⁴⁴ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, VI, 566.

⁴⁵ el-Hasen b. Zekvân el-Basrî (ö. 141): Atâ, İbn Sîrîn, Tâvus ve birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yahyâ b. Sa'îd, İbnu'l-Mübârek ve başkaları rivâyette bulunmuştur. hakkında Ebû Hâtîm ve Nesâî "*Leyse bi'l-kaviyy*", İbn Adiy "*Lâ be'se bihi olduğunu umuyorum*", Sâcî "*Mezhebinden dolayı zayıf addediliyor ve fi hadîsihi ba'du'l-menâkir (hadîslerinden bazıları münkerdir)*", Yahyâ b. Ma'în "*Zayıf, Münkeru'l-hadîs, kaderî*", Ahmed b. Hanbel "*Hadîsleri batıldır*", Ebû Dâvud "*Kaderî*" demiş, İbn Hibbân ise *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III, 13; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duefâ*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl), I-IV, Dâru's-Sumeyî, Riyad, 1420/2000, 224-25; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 163; İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 158-60; İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'efâ*, I, 201; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 145-47; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 34-35.

⁴⁶ Buhârî, *Rikâk*, 51.

⁴⁷ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrîh limen Harrace anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Ahmed Lübzâr), I-III, y.y., trsz., I, 477; Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Ebû Nasr el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fi Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sadâd (Ricâlu Sahîh el-Buhârî)*, (thk. Abdullah el-Leysî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1407/1987, I, 156.

⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dimaşk, 1421/2000, XI, 538.

⁴⁹ Osman b. Ömer b. Fâris el-Abdî (ö. 209): Şu'be, Mâlik b. Enes ve daha birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye, Zühli ve daha birçokları rivâyet etmişlerdir. Hakkında Ahmed, İbn Ma'în, İbn Sa'd "*Sika*", İclî "*Sika, hadîste sebtir*", Ebû Hâtîm "*Sadûk, Yahyâ ondan razı değildi.*" demiş, İbn Hibbân ise *Sikât*'ında zikretmiştir. İclî, *Sikât*, II, 129; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 159; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 451; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IX, 557-58; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 437.

⁵⁰ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, s. 600.

Zehebî'nin müteşeddît ulemâ arasında zikrettiklerinden biri de Yahyâ b. Ma'în'dir⁵¹.Kaynaklarda İbn Ma'în'in teşeddüdüne dâir sadece bir örnek tesbit edebildik. O da İmâm Şâfiî'nin sika olmadığı hakkındaki değerlendirmesidir. Ahmed b. Hanbel'e İbn Ma'în'in Şâfiî hakkındaki düşüncesi sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*Yahyâ, Şâfiî'yi nereden tanıyor? O Şâfiî'yi tanımıyor.Söyledikleri ise cehaletten kaynaklanan bir tür muhalefettir.*”⁵²İbn Hanbel,vermiş olduğu bu cevapla İbn Ma'în'in te'annütüne dikkat çekmiştir.

1.5. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 275)

Meşhûr müteşeddît âlimlerden birisi de Ebû Hâtim er-Râzî'dir. Ricâl kitaplarında teşeddüdüne dâir bir çok örnek görmek mümkündür. Meselâ Zehebî;imâm, hâfız, sika ve Mısır'ın muhaddisi olarak ta'dil ve tavsîf ettiği Yahyâ b. Bükeyr'i⁵³ Ebû Hâtim'in “*Yüktebu hadîsuhu ve lâ yuhteccu bihi (hadîsi yazılır fakat ihticâc edilmez)*”şeklindeki değerlendirmesini şu sözleriyle eleştirmiştir;“*Ebû Hâtim'in ricâl tenkîdinde müte'annit olduğu bilinmektedir. ...Ancak imâmlıkta, isabetli fetva vermede ve ilmî derinlikte onun dengi yoktur*”⁵⁴. Yine Zehebî, Ebû Hâtim'in Tâlût b. Abbâd⁵⁵ hak-

⁵¹ Zehebî, *el-Mükiza*, s. 83.

⁵² Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilber el-Kurtûbî, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlihi*, (thk. Ebû Abdirrahman Fevâz Ahmed Zümerli), I-II, Müessesetü'r-Reyyân, y.y., 1424/2003, II, 310.

⁵³ Yahyâ b. Abdillâh b. Bükeyr el-Mısri (ö. 231): Mâlik, Leys ve birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî, Müslim, Zühli, İbn Ma'în ve daha birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ebû Hâtim “*Yüktebu hadîsuhû ve lâ yuhteccu bihi*”, Nesâî bir defasında “*Zayif*”, başka bir defasında “*Sika değildir*”, es-Sâci “*Sadûk*”, İbn Adiy “*Leys'in komşusu idi ve Leys'in hadîslerinde en sağlamı odur*”, el-Halîlî “*Sika*”, İbn Kâni “*Sika*” demiş, İbn Hibbân ise *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 165; İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 262; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 401-03; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 63-64.

⁵⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*,(thk. Zekerriyya Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, II, 8.

⁵⁵ Tâlût b. Abbâd es-Sayrafî el-Basrî (ö. 238): Hammâd b. Seleme, Vüheyb ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Muhammed b. Hâlid ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında Ebû Hâtim “*Sadûk*”, İbnü'l-Cevzi “*Nakil ulemâsı onu zayif addetmiştir*”, Zehebî “*Sika, onu zayif addedeni bilmiyorum*”, İbn Hacer “*Leyse bihi be's, şimdiye kadar araştırdım, onu zayif addedeni göremedim*” demiş, İbn Hibbân ise *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 495; İbn

kında “Sadûk”demesini,müte’annit bir tutum olarak belirtmiştir⁵⁶. Aynı şekilde İbrahim b. Hâlid’i⁵⁷ “Reyiyle hüküm verir, bazen hata yapar bazen isabet eder, hadîste ilmi geniş olanlardan değildir.” diyerek cerhetmesini de “Bu,Ebû Hâtim’in – Allah onu affetsin – aşırılığıdır”⁵⁸ şeklinde eleştirmiştir.Ayrıca bu örneklerin haricinde Zehebî ve İbn Hacer birçok yerde Ebû Hâtim’in te’annütüne dikkat çekmişlerdir⁵⁹.

1.6. İbn Hirâş (ö. 283)

Abdurrahman b. Yûsuf b. Sa’îd b. Hirâş, Zehebî’nin ricâl tenkîdinde müteşeddîd saydığımızünekkidlerdendir. Ayrıca İbn Hacer de İbn Hirâş’ın, Süleyman b. Dâvud⁶⁰ hakkındaki “Cerh ta’dil ulemâsı onu tenkîd etmiştir, sadûktur” ifâdesini “İbn Hirâş’ıniddiasının aksine hiç kimsenin onu tenkîd ettiğini bilmiyorum”⁶¹ şeklinde eleştirerek teşeddüdüne vurgu yapmıştır.

1.7. Nesâî (ö. 303)

Hibbân, *Sikât*, VIII, 329; İbnu’l-Cevzi, *ed-Du’efâ*, II, 62; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XI, 25-26; a.mlf., *el-Muğni fi’d-Du’efâ*, I, 314-15; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, (thk. Dâiretü’l-Ma’rûfi’n-Nizâmiyye-el-Hind), I-VII, Müessesetü’l-‘Alemlî li’l-Metbûât, Beyrût, 1406/1886, III, 205.

⁵⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâm*, XI, 26.

⁵⁷ İbrâhim b. Hâlid b. Ebî’l-Yemân el-Kelbî (ö. 240): İbn Uyeyne, Veki’, Şâfiî ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû Dâvud, İbn Mâce, Müslim, Ebû Hâtim ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ahmed b. Hanbel “*Fakîh*”, Ebû Hâtim “*Reyiyle hüküm verir, bazen hata yapar bazen isabet eder, hadîste ilmi geniş olanlardan değildir.*”, Nesâî “*Sika, me’mûn*”, Hâkim “*Bağdat’ın fakîhi, asrının müftüsü, güvenilir muhaddislerinden biri*”, Mesleme b. el-Kâsım “*Sika, celîl, fakîh*” demiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VI, 65-69; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, II, 80-83; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 112-13.

⁵⁸ Zehebî, *el-Muğni fi’d-Du’efâ*, I, 14; a.mlf., *er-Ruvâtu’s-Sikât*, s. 41.

⁵⁹ Bunlar için bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâm*, VI, 320; a.mlf., *el-Muğni fi’d-Du’efâ*, I, 229; II, 759; İbn Hacer, *Hedyu’s-Sârî*, 650, 651, 652.

⁶⁰ Süleyman b. Dâvud el-Atekî (ö. 234): Mâlik, İbnu’l-Mübârek ve birçoklarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Zühli, İbn Râhûye, Ebû Hâtim, Ebû Zur’a ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma’in, Ebû Zur’a, Ebû Hâtim ve Mesleme b. Kâsım “*Sika*”, İbn Kâni’ “*Sika, sadûk*”, İbn Hirâş “*Cerh ta’dil ulemâsı onu tenkîd etmiştir, sadûktur*” demiştir. Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XI, 423-24; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 27-28.

⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 28.

Ricâl tenkîdinde müteşeddî âlimlerden biri de Ebû Abdîrrahman en-Nesâî'dir. Zehebî birçok yerde Nesâî'nin te'annütüne dikkat çekmiştir⁶². İbn Hacer de Nesâî'nin, el-Hasen b. es-Sabbâh'⁶³ "*Leyse bi'l-kaviyy*" şeklinde tenkîd edişinimüte'annit olmasına bağlamıştır⁶⁴. Keza Habîb b. el-Muallim'i tenkîd etmesini de aynı gerekçe ile tir⁶⁵. Yine İbn Hacer'in el-Hâris b. Abdullah el-Aver'in terceme-i hâlinde "*Nesâî, müte'annit olmasına rağmen rivâyetleri ile ihticâc etmiştir*"⁶⁶ şeklindeki ifâdeleri ile Ebû Belc Yahyâ el-Kûfi ile ilgili "*Nesâî ve Ebû Hâtîm gibi müteşeddî iki âlimin takviyesi yeterlidir*"⁶⁷ beyânları, onu müteşeddî biri olarak gördüğüne delâlet etmektedir.

1.8. İbn Hibbân el-Bustî (ö. 354)

İbn Hibbân, hem müteşeddî hem de mütesâhil grupta sayılan bir âlimdir. Aslında onun mütesâhil bir âlim olduğu daha yaygın bir kanaattir. Bu kanaatin gerçek olup olmadığı ile ilgili görüşleri "Mütesâhil Âlimler" başlığı altında ayrıca zikredeceğiz.

İbn Hibbân, ricâl tenkîdinde müteşeddî sayılmasına yetecek birçok tenkîdte bulunmuştur. Özellikle cerh edilmiş râvîleri bir araya getirmek için telif etmiş olduğu *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'efâi ve'l-Metrûkîn* adlı kitabında bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Zehebî ve İbn Hacer onun teşeddüdünü çok defalar vurgulamışlar ve cerhteki ifratkâr tutumunun göz önünde bulun-

⁶² Örnekler için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, IX, 228; a.mlf. *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 437; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 614.

⁶³ el-Hasen b. es-Sabbâh el-Bezzâr (ö. 249): İbn Üyeyne, Veki', İbn Hanbel, Ali b. el-Medîni ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ahmed b. Hanbel "*Sika, sâhibu's-sünne*", Ebû Hâtîm "*Sadûk, Bağdat'ta önemli bir celâleti vardı, Ahmed onun kadrini ve derecesini yükselmiştir.*", Nesâî "*Leyse bi'l-kaviyy*" demiş, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 19; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 176; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 45-46.

⁶⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 650.

⁶⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 650.

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 614.

⁶⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-Mâûn fi Fadli't-Ta'ûn*, (thk. Ahmed İ'sâm Abdulkâdir el-Kâtib), Dâru'l-Âsime, Riyâd, tsz., s. 117.

durulmasına dikkat çekmişlerdir. Meselâ Zehebî, İbn Hibbân'ın Osman b. Abdirrahman⁶⁸ hakkındaki “Zayıf râvîlerin rivâyetlerini sikalara nispet ederek (tedlîs yaparak) rivâyet eder, bunları işiten kişi, onların mevzû olduğundan şüphe etmez. Bu türden haberleri çok olduğundan bütün rivâyetleri mevzû sayılmış ve cerh edilmiştir. Dolayısıyla rivâyetleriyle ihticâc câiz değildir.” şeklindeki ifâdelerini “İbn Hibbân her zamanki gibi boş konuşuyor”⁶⁹ diyerek eleştirmiştir. Yine İbn Hibbân'ın Süveyd b. Amr⁷⁰ ile ilgili “İsnadları kalb eder, sahîhisnâdları vâhi metinlere yerleştirdi” şeklindeki ifâdeleri için ise “İbn Hibbân haddi aşmış, ileri gitmiştir” demiştir. Eflah b. Sa'îd el-Ensârî⁷¹ hakkındaki “Sikalardan mevzû haberler rivâyet etmiştir. Ondan rivâyet etmek ve rivâyetiyle ihticâc etmek câiz değildir” şek-

⁶⁸ Osman b. Abdirrahman et-Terâifi (ö. 203): İbn Sevbân, Eş'âs b. Abdilmelik ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Süleyman b. Şurahbîl ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'în “Sika”, Ebû Hâtim “Sadûk”, Buhârî “Zayıf râvîlerden rivâyet eder”, İbn Hibbân “Zayıf râvîlerin rivâyetlerini sikalara nispet ederek (tedlîs yaparak) rivâyet eder. Bunları işiten kişi onların mevzû olduğundan şüphe etmez. Bu şekildeki haberleri çok olunca mevzû olarak değerlendirilir ve insanlar onun cerh eder. Bu sebepten ötürü onun rivâyetleriyle ihticâc câiz değildir.”, İbn Adiy “Aslında sika, lâ be'se bihî sadûktur. Ancak bazı mechûl kişilerden rivâyetleri vardır.”, İbn Numeyr “Kezzâb”, el-Ezdî “Metruk” demişlerdir. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dil, VI, 157; İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 336; İbn Adiy, el-Kâmil, VI, 295-98; İbnü'l-Cevzî, ed-Du'efâ, II, 169.

⁶⁹ Zehebî, Mizânu'l-İtidâl, III, 45-46.

⁷⁰ Süveyd b. Amr el-Kelbî (ö. 203/204): Hammâd b. Seleme ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, İbn Ebî Şeybe, İbn Nümeyr ve daha başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'în “Sika”, İclî “Sika, sebt fi'l-hadis, sâlih ve âbid biriydi.”, İbn Hibbân “İsnadları kalb eder, sahîh isnâdları vâhi metinlere yerleştirdi. Bu sebeple onun rivâyetiyle ihticâc câiz değildir.” demiştir. İclî, Sikât, I, 211; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dil, VI, 239; İbn Hibbân, Mecrûhîn, I, 236; İbn Hacer, Tehzibu't-Tehzib, III, 107.

⁷¹ Eflah b. Sa'îd el-Ensârî (ö. 156): Abdullah b. Râfi' ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de İbnü'l-Mübârek ve başkaları rivâyette bulunmuştur. Hakkında İbn Ma'în bir defasında “Sika”, başka bir defasında “Leyse bihî be's”, Nesâî “Leyse bihî be's”, Ebû Hâtim “Sâlihu'l-hadis”, İbn Sa'd “Sika, kalilu'l-hadis”, İbn Hibbân “Sikalardan mevzû haberler rivâyet etmiştir. Onun rivâyetini almak ve rivâyetiyle ihticâc etmek câiz değildir.” demiştir. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dil, II, 324; Zehebî, Mizânu'l-İtidâl, I, 274; İbn Hacer, Tehzibu't-Tehzib, I, 346.

lindeki sözünü ise “İbn Hibbân bazen sikaları parçalar(cerheder), öyle ki (mecnun gibi) bunları aklından nasıl çıkardığını bilmiyor!” şeklinde tenkîd etmiştir⁷². Muhammed b. Fadl⁷³ için “Ömrünün sonlarında kendisinde ihtilât vâki olduğundan ne rivâyet ettiğini bilemez duruma gelmesi sebebiyle birçok münker rivâyeti vardır. Dolayısıyla müteahhirûnun ondan aldığı rivâyetlerden sakınmak gerekmektedir. Eğer mütekaddimûn ile müteahhirûnun semâi’nin ayrımı yapılamazsa bütün rivâyetleri terk edilmeli ve hiçbir şekilde ihticâc edilmemelidir.” şeklindeki ifâdeleri için “Sorumsuz ve kusur arayıcı İbn Hibbân, Muhammed’e nisbet edecek bir münker rivâyet bulamaz. Bu iddiası nerede?” demiştir⁷⁴. KezaEbû Sa’îd el-Alâî (ö. 761) de İbn Hibbân’ın Muhammed b. el-Fadl hakkındaki iddiasında aşırı gittiğini belirtmiştir⁷⁵.

İbn Hacer’in özellikle *Takrîbu’t-Tehzîb*’inde İbn Hibbân’ın ifratkâr cerhlerine yönelttiği eleştirilere ve teşeddüdünü vurguladığına dâir bolca örnek görmek mümkündür. Meselâ Abdulmecid b. Abdilazîz hakkındaki “*Metruk*” beyânı için “İbn Hibbân aşırı gitmiştir” demiştir⁷⁶. Aynı

⁷² Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, I, 274.

⁷³ Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsî (ö. 224): Cerîr b. Hâzım, İbnu’l-Mübârek ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Zühli, Ebû Hâtim, Ebû Zur’a ve daha birçokları rivâyet etmişlerdir. Hakkında Ebû Hâtim “*Sika, ömrünün sonlarında ihtilât vâki olmuştur. Bu tarihten önceki rivâyetleri sahîhtir.*” Buhârî “*Ömrünün sonlarında ihtilât vâki olmuştur*”, Nesâî “*İhtilât vâki olmadan önce sikâtandı*”, Dârekutnî “*Ömrünün sonlarında ihtilât vâki oldu. Ancak ihtilâtından sonra hiçbir münker rivâyeti ortaya çıkmamıştır. Sikadır.*”, İbn Hibbân “*Ömrünün sonlarında ihtilât vâki oldu ve ne rivâyet ettiğini bilemez duruma geldi. Böylelikle birçok münker rivâyeti oldu. Dolayısıyla müteahhirûnun ondan aldığı rivâyetlerden sakınmak gerekmektedir. Eğer mütekaddimûn ile müteahhirûnun semâinun ayrımı yapılamazsa bütün rivâyetleri terk edilmeli ve onlarla ihticâc edilmemelidir.*”, Zühli “*Sika*”, İclî “*Sika*” demişlerdir. İclî, *Sikât*, I, 411; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 493; Zehebî, *Siyeru A’lâm*, X, 265-70; Salâhuddîn Ebû Sa’îd el-Alâî, *el-Muhtelîtn*, (thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib, Ali Abdalbâsıt Mezîd), Mektebetü’l-Hannâcî, Kâhire, 1996, 116-117; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, VI, 9-10.

⁷⁴ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, IV, 8.

⁷⁵ el-Alâî, *el-Muhtelîtn*, s. 117.

⁷⁶ İbn Hacer, *Takrîbu’t-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatif, I-II, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1395/1975, I, 517.

şekilde Sa'îd b. Abdîrrahman⁷⁷ ve Abdullah b. Useym (veya Usam) ile ilgili değerlendirmelerinde de aşırı gittiğini söylemiştir⁷⁸.

1.9. Ebû'l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn el-Ezdî (ö. 374)

Zehebî, Ebû'l-Feth el-Ezdî'nin ricâl tenkîdinde oldukça müteşeddîd olduğunu birçok yerde belirtmiştir. Meselâ Ebân b. İshâk el-Esedî⁷⁹ hakkında "Metrûk" demesini "O terk edilmez; zîra Ahmed ve İclî onu tevsîk etmişlerdir. Ebû'l-Feth cerhte aşırı gitmiştir. Mecrûh râvileri biraraya getirdiği büyük bir kitabı vardır. Daha önce hiç kimsenin tenkîd etmediği kişileri kendi mizacından kaynaklanan bir tesirle tenkîd etmiştir. Asıl onun buradaki görüşü tenkîde uğramıştır."⁸⁰ şeklinde eleştirmiştir. İbn Hacerde el-Ezdî'nin Ahmed b. Şebîb⁸¹ hakkındaki "Münkeru'l-hadîs, kabul edilmez" beyânını "Kimse bu söze iltifat etmemiştir, bilakis el-Ezdî'nin bu sözü kabul edilmez."⁸² şeklinde eleştirerek onun teşeddüdüne dikkat çekmiştir.

Ayrıca Zehebî, başkalarının tevsîk ettiği birçok râviyi el-Ezdî'nin delilsiz bir şekilde cerh ettiğini bildirmektedir⁸³. et-

⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 300.

⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 433. Başka örnekler için bkz. a.mlf., *a.g.e*, I, 105, 340, 341, 344, 364, 387, 392.

⁷⁹ Ebân b. İshâk el-Esedî (ö. ?): es-Sebbâh b. Muhammed'den rivâyet etmiş, kendisinden de İsmail b. Zekerîyya ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'in "Leyse bihî be's", Ahmed ve İclî "Sika", el-Ezdî "Metrûk", Zehebî "Fîhi leyîin", İbn Hacer "Sika" demiş, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. İclî, *Sikât*, I, 198; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 19; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 130; Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Du'efâ*, I, 6; a.mlf., *el-Kâşif*, I, 205; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 5; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 88-89; a.mlf. *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 30.

⁸⁰ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, I, 117.

⁸¹ Ahmed b. Şebîb b. Sa'îd (ö. 229): Babası, Yezîd b. Zürey' ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvud, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Zühli ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ebû Hâtim "Sika", İbn Adiy "Irak ehli onu kabul ve tevsîk etmiş, Ali b. el-Medîni ondan hadîs yazmıştır.", el-Ezdî "Münkeru'l-hadîs, kabul edilmez" demiş, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 55; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 11-12; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 39.

⁸² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 39.

⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XVI, 348; a.mlf., *Tezkiretü'l-Huffâz*, III, 117.

Takrîb'inde sika kabul ettiği birçok râvînin el-Ezdî tarafından delilsiz bir şekilde cerh edildiğini ifade etmesinden İbn Hacer'in de aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır⁸⁴.

1.10. Ebû Muhammed İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456)

İbn Hazm da teşeddüdü ile ma'rûf ulemâdan biridir. Öyle ki mevsukiyeti ittifâkla kabul edilen meşhûr huffâzdan Tirmizî, Ebû'l-Kâsım el-Beğavî, İsmail b. Muhammed es-Seffâr ve Ebû'l-Abbâs el-Esâm gibilerini mechûl saymıştır⁸⁵. Ayrıca Ebû'l-Hasen el-Kattân, İbn Hazm'ın el-Minhâl b. Amr el-Esedî'yi⁸⁶esbâb-ı cerhten sayılmayacak bir şeyden dolayı cerhetmesini açık bir haksızlık olarak nitelendirmiştir⁸⁷.

1.11. Ebû'l-Hasen İbnu'l-Kattân (ö. 628)

Zehebî, Ebû'l-Hasen İbnu'l-Kattân'ın terceme-i hâlinde onun hıfzına ve bilgisine övgü yapmakla birlikte ricâl tenkîdinde müte'annit olduğu⁸⁸, bundan dolayı Hişâm b. Urve ve Süheyl b. Ebî Sâlih gibilerini zayıf olarak addettiğini belirtmiş⁸⁹, başka bir yerde ise Kabîse b. Ukbe b. Muhammed

⁸⁴ Örnekler için bkz. Ebân b. İshâk el-Esedî (İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I, 30.), İsmail b. Recâ b. Rebî'a (İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 69), Ali b. el-Hakem el-Bünânî (İbn Hacer, *a.g.e.*, II, 35).

⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, VI, 289; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 783-84; Ebû'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mubârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmü't-Tirmizî (Mukaddime)*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), Dâru'l-Feyhâ, Dîmeşk, 1432/2011, s. 330.

⁸⁶ el-Minhâl b. Amr el-Esedî (ö. ?): Küçük tâbiün tabakasındandır. Abdullah b. el-Hâris ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Zeyd b. Ebî Üneyse ve başkaları rivâyet etmiştir. Hakkında İbn Ma'in, Nesâî, "Sika", Dârekutnî "Sadûk", el-Cüzecânî "Mezhebi (sireti) kötü ancak hadîsi insanlar arasında makbûldür." demiştir. Şu'be evinden tambur sesi duyduğu için onu terketmiştir. İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiş, hakkında İclî ve Zehebî "Sika", İbn Hacer ise "Sadûk, bazan hatası olur" demiştir. İclî, *Sikât*, II, 300; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 357; Zehebî, *Kâşif*, II, 298; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVIII, 568-69; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 430-31; a.mlf., *Takrîbu't-Tehzîb*, II, 278; a.mlf., *Lisânü'l-Mizân*, VII, 400.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 431.

⁸⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, (thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), I-XV, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, y.y., 2003, XIII, 866.

⁸⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 134; Salahuddin Halîl b. Eybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût, Türki Mustafa), I-XIX, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût, 1420/2000, XXII, 47.

(ö. 215)⁹⁰ hakkındaki değerlendirmelerinde müeannit davranışını⁹¹ söylemiştir.

2. Müteahhirûndan Olan Müteşeddîd Müellifler

Müteahhir âlimler arasında bazılarının hadîs tazîfinde ifratkâr tutumları olmuştur. Bunlar mevzû'âta dâir te'lif etmiş oldukları kitaplarında müteşeddîd davranarak bazı sahîhhadîslere zayıf;hatta mevzû hükmü vermişlerdir. Söz konusu âlimler ve hadîs tazîfi konusunda müteşeddîd davrandıkları kitaplarının isimleri şöyledir⁹²:

1. Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbni'l-Cevzî (ö. 597), *el-Mevzû'ât*⁹³ ve *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*⁹⁴.
2. Ömer b. Bedr el-Mevsîlî (ö. 622), *Risâle fi'l-Mezû'ât*⁹⁵.
3. el-Hasen b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650), *el-Mevzû'ât*⁹⁶.
4. el-Hüseyn b. İbrahim el-Cûzekânî (ö. 543), *el-Ebâtil ve'l-Menâkîr ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*⁹⁷.
5. İbn Teymiyye el-Harrânî (ö. 728), *Minhâcu's-Sünneti'Nebeviyye*⁹⁸.
6. Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî (ö. 817), *Sifru's-Sa'âde*⁹⁹.

⁹⁰ Terceme-i hâli için bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâm*, X, 130-35; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 323-24.

⁹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, X, 134.

⁹² Bkz. Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 325-31.

⁹³ Tefvik Hamedân tahkîki ile 1424/2003'te Beyrût'ta, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir.

⁹⁴ Halil el-Meys takdîmi ve zabtı ile 1424/2003'te Beyrût'ta, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından neşredilmiştir.

⁹⁵ Abdulfettâh ez-Zeyyât ve Celâl Afîfi tarafından "*el-Muğni ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb fîmâ lem Yesihhu fîhi Şeyin mine'l-Ehâdîs*", adıyla Ezher Üniversitesi Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslamiyye'den, 1403'de neşredilmiştir.

⁹⁶ Necm Abdurrahman Halef tahkîki ile Beyrût'ta Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs'dan 1405'te neşredilmiştir.

⁹⁷ Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâi tahkîki ile Benâres'de İdâretu'l-Buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ bi Câmi'ati's-Selefiyye'den 1403/1983'te neşredilmiştir.

⁹⁸ Muhammed Reşâd Sâlim tahkîki ile Riyâd'da Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye'den 1986 yılında neşredilmiştir.

⁹⁹ Abdulazîz İzeddîn Seyrevân tahkîki ile Beyrût'ta Dâru Lübnân'dan

Bu âlimlerin eserlerinde vermiş oldukları hükümlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Örneğin İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzû'ât* adlı eserini *Ta'akkubâtu alâ Mevzû'ât* adlı eserinde tetkik eden Suyûtî, şu neticelere vardığını ifade etmektedir: “İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzû'ât*'ında zikretmiş olduğu; ancak aslında mevzû sayılmayacak 300 kadar hadîs tespit ettim. Bunlardan birer tanesi Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinde, 38 tanesi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, 9 tanesi Ebû Dâvud'un Sünen'inde, 30 tanesi Tirmizî'nin Câmi'sinde, 10 tanesi Nesâî'nin Sünen'inde, 30'ar tanesi ise İbn Mâce'nin Sünen'i ile Hâkim'in Müstedrek'inde bulunmaktadır.”¹⁰⁰ Suyûtî'nin vermiş olduğu bu bilgi çok önemlidir. Zira o yukarıda isimlerini vermiş olduğumuz sadece bir eserle ilgili tetkikinde bu neticeye varmıştır. Buna göre özellikle mezkûr eserlerden faydalanılırken müelliflerinin müteşeddit oldukları hatırlardan uzak tutulmaması gerekmektedir.

3. Teşeddüt Sebepleri

Müteşeddit âlimlerin tenkîdlerinde aşırı gitmesinin bazı gerekçeleri vardır. Bu gerekçeler şöyle sıralanabilir:

3.1. Dîni korumadaki aşırı hassasiyet

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'den bize ulaşan hadîsler, İslâm Dîni'nin Kur'an'dan sonraki en önemli kaynağıdır. Hadîs râvîlerinin rivâyet ehliyetine sahip veher türlü kusurdan sâlim olması haberin sıhhati için önem arz etmektedir. Bunun için ise ricâl tenkîdçiliği şarttır. Böylece hadîs nakledenlerin rivâyet ehliyetleri, dolayısıyla rivâyetlerinin sıhhati büyük ölçüde açıklığa kavuşur¹⁰¹. Ancak bazı münekkîd âlimler, sünneti koruma hususunda aşırı hassasiyet göstererek ricâl tenkîdinde aşırıya gitmişler, esbab-ı cerhten sayılmayacak küçük bazı kusurlarla dâhi hadîs ricâlini cerhetmişlerdir¹⁰².

1988'de neşredilmiştir.

¹⁰⁰ Suyûtî, *Ta'akkubâtu's-Suyûtî alâ Mevzû'âti İbni'l-Cevzî*, (thk. Abdullah Şa'bân), Dâru'l-Kutubi'l-Mükerreme, Mansûre, 1425/2004, s. 360.

¹⁰¹ Aşıkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi*, s. 61.

¹⁰² Mehdî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 52.

3.2. Taassup (bölge veya mezhep taassubu)

Taassup, cerh ta'dil'de aşırıya gidilmesinin ve itidalden uzaklaşılmasının en fazla etkileyici sebebi olmuştur. Cerh ta'dil'de taassub kimi zaman bölge veya şehir, kimi zaman ise fırka veya mezhep taassubu şeklinde tezâhür etmiştir. Meselâ birçok râvî ircâ¹⁰³ fikrine inandıkları için bazı münekkid âlimler tarafından cerhe maruz kalmışlardır¹⁰⁴. Yine birçok kişi Hz. Ali'yi sevdiği ve onu haklı bulduğu için Şîi ithâmıyla cerhedilmiştir¹⁰⁵. Aynı şekilde Kaderî, Cehmî, Nasbî, Hâricî ve İbâdî gibi fırkaların görüşlerine inandıkları için birçok râvî cerhe maruz kalmışlardır¹⁰⁶.

Mezhep taassubu sebebiyle Ebû Hanîfeve arkadaşları bazı ulemâ tarafından cerhedilmiştir¹⁰⁷ ki Şafîî mezhebi muteassıbı olan Dârekutnî bunlardan biridir¹⁰⁸. Nitekim o Ebû Hanife için “Zayıf” demiştir¹⁰⁹. Kezâ muteassıb bir Nasbî olan el-İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzecânî'nin (ö. 259) Kûfeliler hakkındayaptığı cerhlere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir¹¹⁰. Ayrıca müteassıb bir Ehl-i Sünnet taraftarı olan Zehebi'nin de birçok sûfi, evliyâ ve Eş'âri'ye yönelik cerhleri-

¹⁰³İrcâ ve Mürcie ile ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1404, I, 138; Abdulkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Firkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrût, 1977, s. 190-95.

¹⁰⁴ Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmill*, 352.

¹⁰⁵ Salahattin Polat, *Hadîs Araştırmaları (Cerh Ta'dilin Öznelliği)*, İnsan Yayınları, İstanbul, tsz., s. 53. Ayrıca bkz. Muhammed Enes Topgöl, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2012/1), s. 47-76.

¹⁰⁶Meselâ Buhârî râvilerinden 70 kişi bu ve bunun gibi mezhep mensupları olduğu için ta'n edilmişlerdir. Bkz. İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 646-48. Ayrıca bkz. Sabri Kızılkaya, *Cerh ve Ta'dilde Mezhep Taassubu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998, s. 175-224.

¹⁰⁷ İsmail Hakkı Ünal, Ebû Hanife'yi cerheden 27 âlim tespit etmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmâm Ebû Hanife'nin Hadîs Anlayışı ve Hanevî Mezhebinin Hadîs Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 232-65.

¹⁰⁸ Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmill*, 70-74; Tahânevî, *Kavâ'id*, 193.

¹⁰⁹ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, (thk. Abdulğani Mestû), I-IV, el-Mektebetü'l-Asreyya, Beyrût, 1429/2008, Salât, 33 (Bâbu zikri kavlihi (s.a.s.) “Men kâne lehu imâmun fekirâetu'l-,mâmi lehû kirâetun”... hd. no: 1220).

¹¹⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 283-84.

ne de dikkat edilmelidir¹¹¹.

3.3. Mihne olayı

Halku'l-Kur'ân meselesi ile ortaya çıkan ve İslam ulemâsını derinden etkileyen Mihne olayı da cerh ta'dili etkilemiştir. Mihne hareketinin mağdurlarından biri olan ve çok kötü işkencelere maruz kalan Ahmed b. Hanbel, Halku'l-Kur'ân fikrini benimseyen ve umeraya yakın olan kişilere karşı müteşeddît davranmıştır¹¹². Meselâ Ali b. el-Medîni'yi tenkid etmiş, Mihne'den sonra ondan hadîs almamıştır. Ebû Zur'a da Halku'l-Kur'ân görüşünden dolayı onu terkeden ve rivâyetini almayanlardandır¹¹³. Aynı konudan dolayı Zühli de talebesi Buhârî'yi tenkid etmiştir¹¹⁴.

3.4. Murûet konusundaki hassasiyet

Bazı münekkîd ulemâ da murûet konusunda çok hassas davranmış, buna halel getiren her türlü davranışı sergileyen râvîlere karşı müteşeddît bir tutum takınmışlardır. Örneğin Şu'be b. el-Haccâc, önceleri hadîsini aldığı el-Minhâl b. Amr'ı¹¹⁵ evinden tambur sesi geldiği için terketmiş, hadîsini almamıştır. Zehebî Şu'be'nin bu tavrını yadırgamıştır¹¹⁶. el-Minhâl genel anlamda tevsîk edilmesine rağmen Yahyâ el-Kattân'da – Şu'be'den etkilenmiş olsa gerek – ona karşı müteşeddît bir tavır sergileyerek onu cerhetmiştir¹¹⁷. Yine Şu'be'nin atını hızlıca sürüp elbisesinin havalanması ve bacaklarının görülmesi sebebiyle önceden yirmi kadar

¹¹¹ Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmill*, 310-11; Tahânevî, *Kavâ'id*, 192-93.

¹¹² Muhammed Tâhir el-Cevâbi, *el-Cerh ve't-Ta'dil beyne'l-Müteşeddîdine ve'l-Mütesâhilîn*, Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, y.y., 1997, 458.

¹¹³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 627-28.

¹¹⁴ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 685.

¹¹⁵ el-Minhâl b. Amr el-Esedî (ö. 110): Abdullah b. el-Hâris ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinden de Zeyd b. Ebî Üneyse ve başkaları rivâyet etmiştir. Hakkında İbn Ma'in, Nesâi, "Sika", Dârekutni "Sadûk", el-Cüzecânî "Mezhebi (sireti) kötü ancak hadîsi insanlar arasında makbuldür." demiştir. Şu'be evinden tambur sesi duyduğu için onu terketmiştir. İbn Hibbân onu Sikât'ında zikretmiş, hakkında İclî ve Zehebî "Sika", İbn Hacer ise "Sadûk, bazan hatası olur" demiştir. İclî, *Sikât*, II, 300; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 357; Zehebî, *Kâşif*, II, 298; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXVIII, 568-69; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 430-31.

¹¹⁶ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, IV, 192.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, VI, 431.

hadîsini almış olduğu bir râvînin hadîslerini imha etmesi¹¹⁸, satranç oynadığı için Nâciye'den rivâyet almaktan vazgeçmesi¹¹⁹ de aynı hassasiyeti sebebiyledir. Aynı şekilde Cerîr b. Abdilhumeyd, Simâk b. Harb'ın¹²⁰ hadîslerini; ayakta bevletmesinden dolayı terkedişi için de aynı şeyler söylenebilir¹²¹. Bunlara benzer toplum nazarında hoş karşılanmayan birçok davranış murûet dışı hallerden sayılmış ve bazı âimlerce tenkîd sebebi sayılmıştır¹²².

3.5. Fıtrattan kaynaklanan sertlik

İnsanın fıtratından kaynaklanan özellikleri, davranışlarının ve insanlarla ilişkilerinin belirleyicisidir. Şayet kişi; sert, katı ve tavizsiz bir karaktere sahipse yaşamının hemen hemen bütün alanlarına bu özelliklerini yansıtacaktır. Cerh ta'dil imâmları arasında da sert, katı ve tavizsiz olanlar vardır. Meselâ Şu'be'nin, bir hadîsin kendisine göre sahîh olmadığını anladığında anında onu kişinin yüzüne vuran biri olduğu anlatılmaktadır¹²³. İbn Hazm'ın da sert mîzaçlı ve özellikle dilinin çok keskin olduğu rivâyet edilmektedir¹²⁴. İşte bu özellikteki âimler tenkîd ettikleri ricâle tâvizsiz yaklaşmışlar, en basit kusurlarında bile onları cerh etmişlerdir¹²⁵.

3.6. İyice araştırmadan hızlıca karar verme

Ricâl tenkîdinde aşırıya gidilmesine sebep olan âmillerden birisi de tenkîde tabi tutulan râvî hakkında yete-

¹¹⁸ Ahmed b. Ali Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, (Hasen Abdulmunim Şelebî), Müessesetü'r-Risâle, 1430/2009, 128.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 129.

¹²⁰ Simâk b. Harb b. Evs (ö. 123): Câbir b. Semûre, Enes b. Mâlik ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Şu'be, Sevrî, el-A'meş ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'in "Sika", Ebû Hâtîm "Sika, sadûk", Nesâî "Leyse bihi be's", İbnu'l-Mübârek "Zayf", İbnu'l-Medîni "Hadîsinde ızdırâb var", İbn Hibbân "Çokça hata yapar", Nesâî ve Bezzâr ömrünün sonlarında telkîne uğradığını söylemiştir. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IV, 279-80; İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 339; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 245-48; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 66-68.

¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 68.

¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 128-29.

¹²³ Cevâbî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 455.

¹²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XVIII, 198-99; Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-Alâm*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, y.y., 2002, IV, 254.

¹²⁵ Mehdî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 52.

rince araştırma yapılmaksızın edinilen ilk bilgilerle zanna dayalı olarak hızlıca karar vermektir. Hakem b. Uteybe'nin, çok konuştuğu için Zâzân'ın rivâyetlerini terk etmesi¹²⁶ buna misâl olarak verilebilir.

3.7. Düşmanlık veya haset

İnsanın bazı duygularının esiri olması her zaman için mümkündür. Bunu bazı büyük âlimlerimizde dâhi görmekteyiz. Cerh ta'dil ilminin tarihinde öfke veya kıskançlık sebebiyle cerh etme yaşanmış vakıâlardandır. Nesâî'nin Ahmed b. Sâlih'i¹²⁷ "*Kezzâb, felsefe ile uğraşüyor, sika ve me'mûn değil*" diyerek cerhetmesi buna örnektir. Genelne tevsik edilen ve kibrinden başka kusurunun olmadığı rivâyet edilen Ahmed b. Sâlih'i Nesâî'nin kezzâb olarak nitelendirmesi hayli dikkat çekicidir. Nitekim Muhammed b. Hârun, Ahmed'in Nesâî'yi meclisinden kovduktan sonra Nesâî'nin onu tenkîd etmeye başladığını bildirmektedir¹²⁸.

C. Mütêsâhil Âlimler

Râvileri cerh ta'dil ederken titizlik göstermeyip, gevşek davranan şekilde tarif edilen mütêsâhil âlimlerin en meşhûrları şunlardır: Ebû Îsâ et-Tirmizî (ö. 279), İbn Hibbân el-Bustî (ö. 354), Dârekutnî (ö. 385), Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405), Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458)¹²⁹.

¹²⁶ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 129.

¹²⁷ Ahmed b. Sâlih el-Mısrî (ö. 248): İbn Uyeyne, Abdurrezzâk ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvud, Ebû Zur'a, Zühli ve birçokları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Buhârî, İclî, Ebû Hâtim "*Sika*", İbn Adiy "*Hâfizu'l-hadis*" demiş, İbn Hibbân da *Sikât*'ında zikretmiştir. Ancak Nesâî onun hakkında "*Kezzâb, felsefe ile uğraşıyor, sika ve me'mûn değil*" demiştir. İbn Adiy ve Hâkim, Ahmed'i cerhedenin sadece Nesâî olduğunu, Ahmed'in onu meclisinden kovmasının buna sebep olduğunu belirtmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 56; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *ed-Du'efâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyid), Dâru'l-Vaî, Haleb, 1396, 22; İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 25; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 41-43; Safiyyuddîn Ahmed b. Abdillâh el-Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâ'r-Ricâl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1416, s. 7.

¹²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 43.

¹²⁹ Zehebî, *el-Mûkiza*, 83; a.mlf., *Zikru men Yu'temedu Kavluhu*, s. 172; Şemsuddîn Ebî'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *el-Mütékellimûne fi'r-Ricâl*, (Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadis içinde), (thk.

1. Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279)

Hadîsulemâsı içerisinde tesâhül konusunda en meşhûr kişi Tirmizî olarak bilinmektedir. Bunun sebebi ise onun *el-Câmi* adlı eserine sahîhhadîslerle birlikte hasen hadîsleri de almış olmasıdır¹³⁰. Tirmizî'ye göre hasenhadîs; “İsnadında kizb ile itham edilmiş biri bulunmamakla beraber şaz olmayan ve kendi gibi diğer kaynaklardan da rivâyet edilen hadîs”¹³¹ anlamına gelmektedir. Bu tanıma göre Tirmizî,zabt kusuru olan râvilerin rivâyetlerini âdîd ve şâhid desteğiyle kabul etmiştir.Bunun örneğini *el-Câmi*'de bolca görmek mümkündür.

Zehebî, Tirmizî'nin zayıf bir râvî olarak addedilen Osman b. Abdirrahman¹³² hakkındaki“*Leyse bi'l-kaviyy*”¹³³ ifâdesini “*Tirmizî ricâl tenkîdinde mütesâhildir*”¹³⁴ şeklinde

---

Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbuâtî'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007, s. 144; Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmîl*, s. 291; Tahânevî, *Kavâ'id*, 189.

¹³⁰ Cevâbî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 460.

¹³¹ Tirmizî, *İlel* (el-İlelu's-sağîr), V, 758.

¹³² Osman b. Abdirrahman b. Ömer (ö. ?): Zühri, Atâ ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yûnus b. Bûkeyr ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Ma'in bir defasında “*Hadîsi yazılmaz, yalan söylerdi*”, başka bir defasında “*Zayıf*”, başka bir sefer ise “*Leyse bi şey*”, Ali b. el-Medîni “*Cidden zayıf*”, Ya'kûb b. Süfyân “*Ehli ilim onun hadîsini sadece bilgi amaçlı yazar, hadîsiyle ihticâc edilmez*”, Buhârî “*Terkedilmiştir*”, Ebû Hâtîm “*Metrûku'l-hadîs, zâhib*”, Ebû Dâvud “*Leyse bi şey*”, Tirmizî “*Leyse bi'l-kaviyy*”, Nesâî bir defasında “*Metrûk*”, başka bir defasında “*Sika değil, hadîsi yazılmaz*” demiştir. İbn Adiy, *el-Kâmîl*, VI, 271-73; İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'efâ*, II, 169; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XIX, 425-28; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 428-29.

¹³³ *Leyse bi'l-kaviyy*: Adaletini zedeleyici bir kusuru bulunmayan ve diğer sikalar gibi olmamakla birlikte rivâyetleri ile ihticâc olunan râviye denilir. Bu kimselerin rivâyetleri takviye edilmeleri hâlinde kullanılır. Yûsuf Muhammed es-Siddîk, *eş-Şerhu ve't-Ta'lîl li Elfâzi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kuveyt, 1410/1990, s. 107. Irâkî'ye göre cerhin beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılan sigadır ve böyle bir râvînin rivâyeti i'tibar için yazılır. Zeynuddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahîm b. Hüseyin el-'Irakî, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1429/2008, s. 137; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdulkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426, II, 293.

¹³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 454.

eleştirmiştir. Başka bir yerde yine Tirmizî ile ilgili “Kesîr b. Abdillâh’ın¹³⁵ rivâyet ettiği bir hadîsi alarak onun sıhhatine hükmetmesi sebebiyle ulemâ onun sahîh hükmüne itimat etmemektedir.”¹³⁶ demıştır. Ayrıca Muhammed b. el-Hasen b. Ebî Yezîd’in¹³⁷ terceme-i hâlinde ondan gelen bir rivâyete Tirmizî’nin hasen hükmünü verdiğini aktardıktan sonra bu rivâyetin hasen olmadığını belirterek Tirmizî’ye itirazda bulunmuştur¹³⁸. Yine Tirmizî’nin tahrîc ettiği “Hz. Peygamber geceleyin ashâbından birini defnetmek için kabre inmişti...”¹³⁹ hadîsi için hasen hükmünü vermesine “İsnâdında üç zayıf kişi olmasına rağmen Tirmizî bu hadîs için hasen hükmünü veriyor. Onun hasen hükmüne güvenilmez. Bunlar muhakkiklere göre genelde zayıftırlar.” diyerek onun tesâhülüne dikkat çekmiştir¹⁴⁰.

2. İbn Hibbân el-Bustî (ö. 354)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Hibbân hem müteşeddîd hem de mütesâhil olarak bilinmektedir. Ancak onun tesâhülü daha yaygın bir kanaattir. Suyûtî buna itiraz ederek durumun gerçekte böyle olmadığını belirtmektedir¹⁴¹.

¹³⁵ Kesîr b. Abdillâh b. Amr b. Avf (ö. ?): Babası ve başkalarından rivâyet etmiş, kendisinden de Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında Ahmed b. Hanbel “Münkeru’l-hadîs”, İbn Ma’in bir defasında “Da’ifu’l-hadîs”, başka bir defasında “Leyse bi şey”, Ebû Dâvud ve Şafîî “Yalancılardan biridir”, Ebû Zur’a “Vâhi’l-hadîs, leyse bi’l-kaviyy”, Ebû Hâtîm “Leyse bi’l-metîn”, Nesâî ve Dârekutnî “Metrûku’l-hadîs”, İbn Sa’d “Kalîlu’l-hadîs, zayıf addedilir”, Sâcî “Zayıf” demişlerdir. İbn Ma’in, *Târîh*, III, 232; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 154; Nesâî, *ed-Du’efâ*, s. 89; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, V, 392-93.

¹³⁶ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, III, 407.

¹³⁷ Muhammed b. el-Hasen b. Ebî Yezîd el-Hemedânî (ö. ?): el-A’muş, Sevrî ve başkalarından rivâyette bulunmuş, kendisinde de İsmail b. İbrahim, el-Hasen b. Hammâd ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır. Hakkında: Ahmed “Zayıf”, Ebû Dâvud bir defasında “Zayıf”, başka bir defasında “Kezzâb”, İbn Ma’in bir defasında “Leyse bi sika”, başka bir defasında “Yalan rivâyet ediyor”, İbn Hibbân “Zayıf”, Ebû Hâtîm “Leyse bi’l-kaviyy”, Nesâî “Metrûk” demişlerdir. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, VII, 225; Nesâî, *ed-Du’efâ*, 93; Ukaylî, *ed-Duefâ*, IV, 49; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, V, 541.

¹³⁸ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, III, 515.

¹³⁹ Tirmizî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413, Cenâiz, 62 (hd. no: 1057).

¹⁴⁰ Zehebî, *Mizânu’l-İtidâl*, IV, 416.

¹⁴¹ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî fî Şerhi Takrîbî’n-Nevâvî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 1427/2006, s. 50.

Mütesâhil olduğu ile ilgili genel kanaat, *Sikât*'ında cerh edilmesi gereken birçok râvîyi tevsîketmesinden ileri gelmektedir¹⁴². Aslında onun mütesâhil olarak bilinmesinin iki sebebi vardır:

Birincisi; İbn Hibbân zaman zaman cumhûra ters düşerek, cerh edilen bir râvîyi tevsîk etmiştir. Şöyle ki; mechûlu'l-ayn¹⁴³ olan bir râvîyi cumhûr zayıf görürken İbn Hibbân tevsîk etmiştir. Çünkü ona göre, kendisinden rivâyet ettiği şeyhi ile ondan rivâyeti alan râvî sika ise ve de rivâyet münker değilse bu mechûlu'l-ayn râvîsikadır¹⁴⁴.

İkincisi ise "Hasen"i "Sahîh" olarak isimlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim *Sahîh* olarak isimlendirdiği eserine çok sayıda hasen hadîsi almıştır. Zira onun eserine hadîsleri tahrîc etmedeki şartları hafiftir. O, *Sahîh*'ine şu şartları taşıyan râvîlerin hadîslerini tahrîc etmiştir: Sika, müdellis olmayan, rivâyeti şeyhinden semâ ile alan râvîlerin irsâl ve inkîta' olmayan rivâyetlerdir. Ayrıca o hakkında herhangi bir cerh ve ta'dil bilgisi olmayan, rivâyeti aldığı şeyhi ile kendisinden alan talebesinin sika olduğu ve rivâyetin de münker olmadığı mechûlu'l-ayn râvînin rivâyetine de yer vermiştir. Onun bu ıstılâhını bilmeyenler *Sikât*'ına aldığı râvîlerden dolayı itirazlarda bulunmuşlardır. Halbuki ıstılâhlar tartışmalıdır ve bazen kişiden kişiye göre değişmektedir¹⁴⁵.

İbn Hibbân'ın tevsikte mütesâhil bir âlim olduğunu düşünenlerden biri de İbn Hacer'dir. Nitekim o bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir: "*İbn Hibbân'ın 'Cehâletu'l-ayn bir râvînin cerh edildiği ortaya çıkana kadar âdil sayıldığı'na dâir görüşü tuhaftır. Zira cumhûr bunun aksini düşünmektedir. Halbuki İbn Hibbân Sikât'ında bunu genel bir ilke edinmiştir. Ebû Hâtim ve başkalarının mechûl saydıkları bazı kimseleri o*

¹⁴² Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 335.

¹⁴³ *Mechûlu'l-Ayn*: Kendisinden hadîs rivâyet etmiş olan râvî tarafından ismi ve sika olduğu söylenmiş olsa da sadece bir kişinin kendisinden hadîs rivâyet etmiş olduğu kimse. Bkz. Aydın, *Hadîs İstılâhları*, s. 173.

¹⁴⁴ İbn Hibbân'ın tevsik etmiş olduğu râvîler için ileri sürdüğü şartlar için bkz. İbn Hibbân, *Sikât*, I, 12.

¹⁴⁵ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 64; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 50.

Sikât'ında zikretmiştir. Ona göre cehâletü'l-ayn, meşhûr bir kimsenin ondan rivâyetiyle ortadan kalkmaktadır. Bu, aynı zamanda hocası İbn Huzeyme'nin de görüşüdür. Fakat gerçekte o râvînin cehâletü'l-hâli¹⁴⁶ kalkmamış, diğerler âlimlerin nazarında kalmaya da devam etmektedir."¹⁴⁷

İbn Hacer'in bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere; hakkında cerh olduğunun bilinmemesi kaydıyla meşhûr bir kişinin kendisinden rivâyet etmesiyle cehâletü'l-ayn ortadan kalktığı ve böylece mechûl'l-ayn olan râvîlerin sika sayılması gerektiği görüşü İbn Hibbân'ın tevsikte mütesâhil oluşunu net bir şekilde göstermektedir. Ancak Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463) bir râvînin cehâletü'l-aynının ortadan kalkması için en az iki veya daha fazla meşhûr kimsenin ondan rivâyetiyle söz konusu olabileceğini, böyle olsa dâhi yine de bu kişinin adâletine hükmedilemeyeceğini söylemiştir¹⁴⁸. Ulemânın genelinin görüşü de bu şekildedir. İşte bu İbn Hibbân'ın ulemânın ekserisinin hilâfına göstermiş olduğu bir tesâhüldür.

Ricâl tenkîdi ile ilgili kitaplarda mechûl olarak addedilen birçok râvîyi yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı İbn Hibbân'ın tevsik ettiği görülmektedir. İbrâhim b. Ebî Meymûne el-Hicâzî (ö. ?)¹⁴⁹, İdrîs b. Sabîh el-Evdî (ö. ?)¹⁵⁰, İshâk b. Esîd el-Ensârî (ö. ?)¹⁵¹, İshâk b. Ömer (ö. ?)¹⁵², İshâk b. Ka'b b. Ücre el-Ensârî (ö. ?)¹⁵³, İsmail b. Ebî Bekr (ö. ?)¹⁵⁴, İsmail b. Rebâh b. Ubeyde (ö. ?)¹⁵⁵, el-Esved b. Sa'îd el-Hemedânî (ö. ?)¹⁵⁶, Enes b. Hakîm ed-Dabbî el-Basrî (ö. ?)¹⁵⁷,

¹⁴⁶*Cehâletü'l-Hâl veya Mechûlu'l-Hâl*: Kendisinden, ismini açıklayarak iki veya daha fazla (âdil) râvî hadis rivâyet etmekle beraber cerh ve ta'dîl yönünden durumu bilinmeyen kimse. Bkz. Aydınlı, *Hadîs Istilâhları*, s. 173.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 14.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 14.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 165. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 19.

¹⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 185. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 78.

¹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 215. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 50.

¹⁵² İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 231-32. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 49.

¹⁵³ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 235. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 22.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 269-70. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 41.

¹⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 279-80. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 38.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 318-19. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 32.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 352. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 50.

Îyâs b. Ebî Remele eş-Şâmî (ö. ?)¹⁵⁸bunlardan sadece birkaçıdır.

3. Dârekutnî (ö. 385)

Mütêsâhil olarak bilinen âlimlerden birisi de Ebû'l-Hasen ed-Dârekutnî'dir. O, *Sünen*'inde fikhî konulara göre zayıf ve mevzû hadisleri cem etmiştir¹⁵⁹. İbn Teymiyye "Sünen'ini, fikh alanında garîb kabul edilen hadisleri zikretmek ve bunların tarîklerini bir araya getirmek için tasnif etmiştir."¹⁶⁰ diyerek kendisine göre Dârekutnî'nin bu konudaki amacını beyân etmiştir. Birçok âlim onun *Sünen*'inde çok sayıda hadisin zayıf, hatta mevzû olduğuna dâirbeyânlarda bulunmuşlardır. Meselâ Zeylaî onun *Sünen*'i için "İlletli hadislerin bir araya getirildiği, garîb hadislerin kaynağı"¹⁶¹ demiştir. İbn Abdilhâdi el-Hanbelî (ö. 744) ise şunları söylemiştir: "Kitabında garîb sünnetleri bir araya getirmiş ve birçok zayıf, hatta mevzu hadisler rivâyet etmiş, bazı yerlerde hadisin illetini, zayıf ve münker oluşu sebebini açıklamıştır."¹⁶²

Dârekutnî, *Sünen*'ine almış olduğu 5687 hadisten sadece 188'i için sahîh veya hasen hükmünü vermiştir¹⁶³. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla Dârekutnî'nin sahîh olarak adlandırdığı rivâyetlerin isnâdlarında dâhi bazı makbûl, hasenu'l-

¹⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 365. Krş: İbn Hibbân, *Sikât*, IV, 36.

¹⁵⁹ Dârekutnî'nin sünenini telif etme amacı ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Abdu'l-Fettah Ebû Ğudde, "Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu", (çev: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, sayı: 5, s. 99. Bu makalenin başka çevirisi için bkz. "Sünnet Kavramının Hukukî Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'i Üzerine Bir İnceleme", (çev. Harun Reşit Demirel), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, Cilt: V, sayı: 1, s. 305-331.

¹⁶⁰ Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmû'u Fetavâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, (thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım ve oğlu Muhammed), I-XXXVII, Mecma'u'l-Melik Fahd li Tibâ'ati'l-Mushafîş-Şerîf, Medine, 1416/1995, VI, 616.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avvâme), I-IV+Fihrist, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1418/1997, I, 356.

¹⁶² Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdi el-Hanbelî, *es-Sârimu'l-Muknî fi'r-Reddi ale's-Sübkî*, (thk. Akil b. Muhammed b. Zeyd), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1424/2003, s. 22.

¹⁶³ Ebû Ğudde, "Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu", s. 106.

hadîs ve hatta zayıf râvîler bulunmaktadır¹⁶⁴.

Zehebî de Dârekutnî'nin bazı tenkîdlerinde mütesâhil davrandığını söylemektedir¹⁶⁵. Meselâ *Sünen*'inde sahîh olarak adlandırmış olduğu “*Herhangi biriniz, kazay-ı hacet yerine gitmek istediğinde temizlik için yanına üç taş alsın. Bu taşlar ona yeter.*”¹⁶⁶ hadîsinin isnâdında yer alan Müslim b. Kurt el-Hicâzî için “*Hasenu'l-hadîs*” demiştir. Oysa ki İbn Hibbân *Sikât*'ında Müslim b. Kurt için “*Hata yapar*”, Zehebî “*Tanınmıyor*”, İbn Hacer ise “*Az rivâyeti olmakla beraber hata yapıyorsa zayıf bir râvîdir*” demiştir¹⁶⁷. Görüldüğü üzere Dârekutnî mestûr olankimi râvîleri tevsikte mütesâhil davranmıştır.

4. Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405)

Tesâhülü ile meşhûr âlimlerden biri de Hâkim en-Nisâbüri'dir. Zîra o, hadîslere sıhhat hükmünü vermede mütesâhil davranmış, zayıf ve metrûkrâvîlerin rivâyetlerini kitabına almıştır. Hadîs ulemâsı onun mütesâhil olduğunda neredeyse hemfikirdir. Nitekim İbnu's-Salâh “*Sahîh hadîsin şartlarını esneterek sıhhat hükmünü vermede mütesâhil dav-*

¹⁶⁴Meselâ bkz. Dârekutnî, *Sıyâm*, 2 (Babu's-şehâdeti alâ ru'yeti'l-hilâl, hd. no: 2189)'deki hadîsin isnâdında bulunan Ebû Hâşim Muhammed b. Yezîd b. Rifâ'a (ö. ?) (Terceme-i hâli için bkz. İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'efâ*, III, 107; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 1254; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 120-22), *Sıyâm*, 3 (hd. no: 2212)'deki hadîsin isnâdındaki Süleymân b. Mu'âz et-Temîmî ed-Dabî (ö. ?) (Terceme-i hâli için bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 400; Moğoltây b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim), I-XII, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, y.y., 1422/2001, VI, 81; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 49-50.), Hayz, 37 (Bâbu zikri neshi't-tatbik..., hd. no: 1267)'deki rivâyetin isnâdındaki Muhammed b. el-Kâsım b. Zekeriyâ el-Muhâribî (ö. 326) (Terceme-i hâli için bkz. Zehebî, *el-Muğnî fî'd-Du'efâ*, II, 625, a.mlf., *Mizânu'l-İtidâl*, IV, 14; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 347; Mukbil b. Hâdî b. Mukbil, *Terâcimu Ricâli'd-Dârekutnî fî Sünenihi ellezîne lem Yütercim lehum fî't-Takrîb ve lâ fî Ricâli'l-Hâkim*, Dâru'l-Âsâr, San'a, 1420/1999, s. 426.).

¹⁶⁵ Zehebî, *el-Mûkiza*, 83.

¹⁶⁶ Dârekutnî, *Tahâret*, 17 (Bâbu'l-İstincâ, hd. no: 144).

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 447; Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, IV, 106; a.mlf., *Kâşif*, II, 259; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 528-29; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 261.

ranmıştır¹⁶⁸, Nevevî (ö. 676) “Hâkim mütesâhildir”¹⁶⁹, İbn Teymiyye (ö. 728) “Müstedrek’inde aslı olmayan bazı mevzû hadîslere sahîh hükmünü vermiştir”¹⁷⁰, Zehebî “Müstedrek’inde birçok sâkit hadîse sahîh hükmü vermiştir”¹⁷¹, Zeylaî (ö. 762) bir defasında “Zayıf ve hatta mevzû hadîslere sahîh hükmünü vermede mütesâhil davranmıştır”¹⁷², başkabir defa ise “Hâkim’in tashîhine güvenilmez”¹⁷³, İbn Hacer ve Bedruddîn el-Aynî (ö. 855) “Problemlî hadîslere sıhhat hükmünü vermede mütesâhil biri olarak tanınır”¹⁷⁴, Keşmîrî (ö. 1353) “Hâkim, Müstedrek’inde Yahyâ b. Seleme’yi¹⁷⁵ tevsîk etmiştir. Halbuki o râvîler hakkında mütesâhildir”¹⁷⁶ demiştir.

5. Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458)

Mütesâhil olarak bilinen bir başka âlim de Ebû Bekr el-Beyhakî’dir. İbn Teymiyyehakkında “Fezâil ile ilgili çok sayıda

¹⁶⁸Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân eş-Şehrîzûrî İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru’l-Fîkr, Dîmeşk, 2008, s. 22.

¹⁶⁹ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, I-XX, Dâru’l-Fîkr, y.y., tsz., VII, 64.

¹⁷⁰ İbn Teymiyye, *Mecmû’u Fetavâ*, XXII, 426.

¹⁷¹ Zehebî, *Mîzânu’l-İtidâl*, III, 608.

¹⁷² Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I, 360.

¹⁷³ Zeylaî, *Nasbu’r-Râye*, I, 344.

¹⁷⁴ Bedruddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XV, Dâru’l-Kutubî’l-İlmiyye, Beyrût, 2009, IX, 168.

¹⁷⁵ Yahyâ b. Seleme b. Küheyl (ö. 171-180): Babasından rivâyet etmiş, kendisinden de İbn Uyeyne ve İbn Numeyr rivâyette bulunmuştur. Hakkında İbn Ma’in bir defasında “*Leyse bi şey*”, başka bir defasında “*Hadîsi yazılmaz*”, Buhârî “*Rivâyetleri münkerdir*”, İclî “*Da’ifu’l-hadîs*”, Nesâî “*Metruk*”, Ebû Hâtîm “*Münkeru’l-hadîs, leyse bi’l-kaviy*”, İbn Hibbân “*Münkeru’l-hadîs cidden*”, İbn Şâhîn “*Leyse bi şey*” demişlerdir. İbn Ma’in, *Târîh*, III, 277, 313; Buhârî, *Kitâbu’t-Târîhi’l-Kebîr*, VIII, 158-59; a.mlf., *Kitâbu’d-Du’efâ*, (thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrahim), Mektebetü İbn Abbâs, y.y., 1426/2005, s. 139; İclî, *Sikât*, II, 353; Nesâî, *ed-Du’efâ*, 108; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, IX, 154; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 99; İbn Şâhîn, *Târîhu Esmâi’d-Du’efâi ve’l-Kezzâbîn*, (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), y.y., 1409/1989, s. 194.

¹⁷⁶ Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî, *el-Arfü’s-Şe’zî Şerhu Süneni’t-Tirmizî*, (tash. Muhammed Şâkir), I-V, Dâru’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrût, 1425/2004, I, 257.

zayıf, hatta mevzû hadîsrivâyet etmiştir¹⁷⁷ diyerek, onun Sünen'ine tahrîc etmiş olduğu hadîslerde mütesâhil davranışını bildirmektedir.

Zehebî de Beyhakî'nin mütesâhil olduğunu söylemiştir¹⁷⁸. Nitekim Beyhakî'nin sahîh olarak nitelendirdiği "deri tabaklama" ile ilgili hadîsin¹⁷⁹ isnâdında mechûl bir râvî olan Muhammed b. Ahmed b. el-Ferec (ö. ?)¹⁸⁰ vardır. Aynı şekilde "erkek ve kız çocuğunun bevlinin temizlenmesi" ile ilgili¹⁸¹ sahihsaydığı iki tarikle gelen hadîsin bir tarîkinde mechûl olan Muhammed b. Nasr b. Suheyb el-Âdemî (ö. 286)¹⁸² diğesinde ise yine mechûl bir râvî olan Mu'âze bnt. Hubeys (ö. ?)¹⁸³ bulunmaktadır. Bunlar Beyhakî'nin mechûl râvîleri tevsik etmede mütesâhil davrandığını göstermektedir.

D. Mu'tedil Âlimler

Râvî tenkîdinde aşırılığa kaçmadan, itidalli davranan mu'tedil veya munsifolarak bilinen âlimlerin isimleri ise şöyledir: Süfyânü's-Sevrî (ö. 161), Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buhârî (ö. 256), Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264), İbn Adiy (ö. 365), Dârekutnî (ö. 385), Nevevî (ö. 676), Zehebî (ö. 748), Irâkî (ö. 806), İbn Hacer (ö. 852)¹⁸⁴. Elbette ki mu'tedil âlimlerin hepsi bu kadar değildir; ancak cerh ta'dîldeki uygulamaları ile bu konuda en çok şöhret kazananların bunlar olduğu bildirilmektedir.

¹⁷⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, (thk. Muhammed Râşid Sâlim), I-IX, Câmî'atu İmâm Muhammed Su'ûd, 1406/1986, V, 510.

¹⁷⁸ Zehebî, *Zikru men Yu'temedu Kavluhu*, s. 172.

¹⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), I-X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, I, 26.

¹⁸⁰ Terceme-i hâli için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 329; Ebû Tâlib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *İrşâdu'l-Kâsi ve'd-Dâni İla Terâcimi Şuyûhu't-Taberânî*, (thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd), Dâru'l-Kiyân, Riyâd, tsz. s. 497.

¹⁸¹ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 582.

¹⁸² Hakkında cerh ta'dîl bilgisi bulunmamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 315.

¹⁸³ Ricâl kitaplarında Mu'âze ile ilgili herhangi bir bilgi bulamadık.

¹⁸⁴ Zehebî, *el-Mûkiza*, 83; a.mlf., *Zikru men Yu'temedu Kavluhu*, s. 172; Sehâvî, *el-Mûtekellimîn*, 145; Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 306; Tahânevî, *Kavâ'id*, 189; Mehdî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, s. 89.

E. Teşeddüt veya Tesâhülün Tespiti

Teşeddüt veya tesâhülün tespiti öncelikle cerh ta'dilde bulunan âlimin tenkîdinde tek kalmasıyla ortaya çıkar. Ancak tenkîdde tek kalan âliminbu tenkîdinin gerekçesini beyân etmemiş olması gerekmektedir. Şayet bir râvî hakkında ekser ulemâ cerhte veya ta'dilde bulunmuşsa, bir âlimin de cumhûrun hilâfına görüş bildirmiş ve bu görüşünü de destekleyecek, tefsir edecek herhangi bir gerekçesi yoksa, o âlimin müteşeddîd veya mütesâhil olduğu kanaatine varılır. Bununla birlikte cerh ta'dil tarihinde müteşeddîd veya mütesâhil oldukları hakkında kanaat oluşan ve yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âlimler hakkında bu kanaatlerin oluşmasını sağlayan örnek uygulamaları ve özellikle de müteahhîr ulemânın onlar hakkındaki görüşleri de önemlidir. Zîrâ sonraki dönemlerde yaşayıp bu alanda ihtisaslaşan ve yaşadığı asra gelene kadar ki bilgileri kendisinde cem eden âlimlerin yaptıkları tesbitler teşeddüt ve tesâhülün tesbitinde son derece önemi hâizdir.

F. Müteşeddîd ve Mütesâhil Âlimlerin Uygulamalarında Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Râvî değerlendirmelerinde en önemli noktalardan birisi, tenkîdçi âlimdir. Dolayısıyla tenkîdde bulunan âlimin genel itibâriyle tenkîdlerinde teşeddüt, tesâhül veya i'tidâli davranıp davranmadığının bilinmesinde fayda vardır. Zîrâ bu bilinmediği takdirde, râvî tenkîdinde problemler ortaya çıkabilir. Mesela bir râvî ile alâkalı müteşeddîd bir âlimin cerh edici yorumuna dayalı olarak o râvî ve hadîsleri reddolunabilir. Kezâ mütesâhil bir âlimin de ta'dil de bulunduğu râvî ve rivâyetlerine sıhhat hükmü verilebilir. Bu yüzden müteşeddîd ve mütesâhil âlimlerin uygulamalarındaki bazı noktalara dikkat edilmesi gerekmektedir.

Müteşeddîd âlimlerin ta'dil için delil arayışında aşırı hassasiyet gösterdikleri bilinmesi gereken öncelikli hususlardan birisidir. Zîrâ bir râvîde en basit cerh sebeplerinden iki-üçünü gördükleri vakit onu cerhedip hadîsini tazîf edebildikleri için onların tevsikleri sağlamdır. Bir başka deyişle bir râvîyi sika kabul ettikleri zaman, bu görüşlerine son derece itimat edilir. Tazîf ettikleri râvîler hakkında ise ihtiyatlı

davranılarak başka münekkidlerin onlar hakkındaki görüşlerine müracaat edilmelidir. Şayet diğerleri de aynı kanaatte ise o râvînin tazîfine hükmedilir. Eğer biri tevsik etmişse o kişilerin tazîfine hükmedilmez ve “*Sebebi açıklanmayan cerh kabul edilmez!*” kaidesine göre hareket edilmesi gerekmektedir. Meselâ bir münekkidin tevsik ettiği râvîyi, Yahyâ b. Maîn’in sebebini açıklamadan tazîf etmesi yeterli olmaz. Dolayısıyla bu râvînin rivâyetinde ihtilâf vâki olur; tashîhine ve tazîfine hükmedilemez. Bununla birlikte bu tür râvînin rivâyeti hasen olmaya daha yakındır¹⁸⁵.

G. Müteşeddît ve Mütesâhil Âlimlerin Cerh Ta’dîl-deki Bu Tutumlarının Daimi Olup Olmadığı

Müteşeddît olarak tanınan âlimlerin ricâl tenkîdinde daima teşeddüt, mütesâhil olarak tanınanların da daima tesâhül gösterip göstermediğinin bilinmesi, onların hükümlerinin dikkate alınıp alınmaması açısından önemlidir. Müteşeddît âlimlerin tenkîdlerinde daima müte’annit olmadıklarını söyleyebiliriz. Nitekim onların bu özellikleri yukarıda “*Teşeddüt Sebepleri*” başlığı altında saymış olduğumuz sebepler dâhilinde ortaya çıkmaktadır. Mütesâhil âlimlere gelince ise bu, onları tenkîdlerinde mütesâhil davranmaya sevkeden âmillere bağlıdır. Ayrıca onların tesâhüllerinin, her birinin kendisine özel kriterlerinden kaynaklandığı bilinmelidir. Dolayısıyla mütesâhil âlimlerin tesâhülleri, kendilerince kriter saydıkları olguya bağlı olduğu içino olgunun devam etmesi tesâhülün de devamını gerektirmektedir. Sonuç olarak müteşeddît âlimlerin teşeddüdünün daimi olmadığı; buna mukabil mütesâhil âlimlerin tesâhülünün daimi olduğu söylenebilir. Bu yüzden özellikle müteşeddît âlimlerin bütün tenkîdlerine değil de sadece tek kaldıkları cerhlerine; mütesâhil âlimlerin de tashîhlerine ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir.

Sonuç

Cerh ta’dîl ilmi Hz. Peygamber’in hadîslerini rivâyet eden râvîlerin güvenilirlik açısından incelenmesi ihtiyacından ortaya çıkmış ve zamanla hadîs ilimleri içerisinde en çok ge-

¹⁸⁵ Zehebî, Zikru men Yu’temedu Kavluhu, s. 172.

lişme gösteren ilim dalıdır. Bu ilim dalında hadîsrâvîleri adalet ve zabt noktalarından detaylı bir şekilde teftişe tabi tutulmakta;râvîlerin kusurları varsa ortaya konulmakta,böylece kusuru olanlarınrivâyetleri alınmayarak reddedilmekte, olmayanlarınrivâyetleri ise alınıpbunlarla ihticâc edilmektedir.Rivâyetleri reddolunanrâvîlerin hangi kusurlarla reddolunduğu aşağı yukarı bellidir. Ancak kimi cerh ta'dilimâmı, basit diye adlandırılabilen kusurlarla dâhirâvîleri cerhetmiş veya basit kusurların karşılığı olan tenkîdifâdeleri ile değil de ölçüsüz bir şekilde şiddetli tenkîdifâdeleri kullanmışlardır. Cerh ta'dilde bunlara müteşeddîd veya müte'annitâlimler denirki bunlarta'dilde aşırı hassasiyet göstererek,bir râvide en basit cerh sebeplerinden iki-üçünü gördükleri vakit onu cerhedip rivâyet ettiği hadîsini taz'îf etmişlerdir.Bu âlimlerin ta'dillerine son derece itimat edilir, taz'îf ettikleri râvîler hakkında ise ihtiyatlı davranılarak başka münekkidlerin onlar hakkındaki görüşlerine bakılması gerekir. Şayet diğerleri de aynı kanaatte iseler o kişinin taz'îfine hükmedilir. Genel itibariyle tenkidlerinde teşeddüt eden âlimler Şu'be, Mâlik, Yahyâ el-Kattân, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hâtim, İbn Hirâş, Nesâî, İbn Hibbân, Ebû'l-Feth el-Ezdî, İbn Hazm, İbnü'l-Kattân olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak şunun bilinmesi gerekmektedir: Bu âlimler her zaman tenkidlerinde teşeddüt etmedikleri, sadece tek kaldıkları ve sebebini beyân etmedikleri cerhlerine ihtiyatla yaklaşılmalı ve cerh ettiklerirâvî hakkında araştırmaya devam edilmelidir.

Cerh ta'dilde bazı âlimler de müteşeddîtlerin tam tersinecerhe neden olabilecek kusurlara müsâmaha ile yaklaşp,görmezden gelerek kusurlu râvîleri ta'dil ve tezkiye etmişlerdir. Bunlara da mütêsâhil veya mütêsemmih âlimler denilir. Bu âlimler başkalarına göre bir râvînin rivâyetinin reddini gerektirecek kusurları, kusur olarak saymamışlardır. Tirmizî, İbn Hibbân, bazı tenkîdlerinde Dârekutnî, Hâkim ve Beyhakî bunlar arasında en meşhûr olanlarıdır. Bunların da tek kaldıkları tevsiklerine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu âlimlerin ta'dilde her zaman tesâhül göstermedikleri;sadece diğer âlimlerin hilâfına bazı ıstılâhlara yükledikleri

anlamlardan dolayı verdikleri mevsûkiyet hükümlerinde tesâhül durumunun daimi olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Cerh ta'dilimâmları arasında üçüncü bir grup vardır ki bunlarhem cerhte hem de ta'dilde dengeli davranmıştır. Bunlara ise mu'tedil veya munsif adı verilmektedir. Süfyânu's-Sevrî, İbn Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zur'a, İbn Adiy, Dârekutnî, Nevevî, Zehebî, Irâkî ve İbn Hacerbunların en meşhûrlarıdır.

Cerh ta'dilde teşeddüt bazı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Sünneti muhafazada aşırı hassasiyet, bölge veya mezhep taasubu, mihne olayı, murûet konusundaki aşırı hassasiyet, sert mizaçlılık, iyice araştırmadan karar verme, düşmanlık ve haset genel itibariyle teşeddüt sebepleridir.

Teşeddüt ve tesâhül cerh ta'dilde bilinmesi gereken en önemli meselelerden birisidir. Müteşeddit ve mütesâhil âlimler ve bunların genel eğilimleri bilinmediği takdirde râviler gereksiz yere terkedilecek veya hatalı bir şekilde mevsûkiyetleri noktasında hükümler verilebilecektir. Bu da sonuçta Hz. Peygamber'eait olma ihtimali bulunan birçok rivâyete subjektif bir şekilde yaklaşp reddedilmesine sebep olabilir.

Kaynakça

Abdullah Aydın, *Hadîs Istilâhları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul, 2009.

Ahmed Naim, Babanzâde, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Istilâhları*, (Yay. haz. Hasan Karayığit), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.

el-Alâî, Salâhuddîn Ebû Sa'îd, *el-Muhtelitîn*, (thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib, Ali Abdalbâsıt Mezîd), Mektebetü'l-Hannâcî, Kâhire, 1996

Aşikkutlu, Emin, *Hadîste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve Ta'dil İlmi)*, İFAV, İstanbul, 1997.

el-'Azamî, Muhammed Mustafa, *Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisîn Neş'etuhu ve Târîhuhu*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd, 1410/1990.

Aynî, Bedrûddîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdullah

- Mahmûd Muhammed Ömer), I-XV, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 2009.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh limen Harrace anhu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Ahmed Lübzâr), I-III, y.y., tsz.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Firkati'n-Nâciye*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1977.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), I-X, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kebîr*, (thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), I-IX, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrût, 1429/2008.
- , *Kitâbu'd-Du'efâ*, (thk. Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrahim), Mektebetü İbn Abbâs, y.y., 1426/2005.
- Cevâbî, Muhammed Tâhir, *el-Cerh ve't-Ta'dîl beyne'l-Müteşeddîdîne ve'l-Mütesâhilîn*, Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, y.y., 1997.
- Cûzekânî, el-Hüseyn b. İbrahim, *el-Ebâtil ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhîr*, (thk. Abdurrahman Abdulcabbâr el-Ferivâî), I-II, İdâretü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ bi Câmi'ati's-Selefiyye, Benâres, 1403/1983.
- Ebû Ğudde, Abdu'l-Fettah, "Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu", (çev: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2006, sayı: 5, s. 77-108.
- , "Sünnet Kavramının Hukukî Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'i Üzerine Bir İnceleme", (çev. Harun Reşit Demirel), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, Cilt: V, Sayı: 1, s. 305-331.
- Ebû Zur'a, Ubeydullah b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî, *Süelâtu'l-Bürza'i li Ebî Zur'a er-Râzî ve ma'ahu Kitâbu Esmâi'd-Du'efâ*, (thk. Sa'dî el-Hâşimî), I-III, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medîne, 1402/1982.
- Enîs, İbrahim vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebetü'l-İslâmiyye,

İstanbul, tsz.

Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, (thk. Abdulğani Mestû), I-IV, el-Mektebetü'l-Asreyya, Beyrût, 1429/2008.

Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *Sifru's-Sa'âde*, (thk. Abdulaziz İzeddîn Seyrevân), Dâru Lübnân, Beyrût, 1988.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, (Hasen Abdulmunim Şelebî), Müessesetü'r-Risâle, 1430/2009.

-----, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trsz.

Hazrecî, Safiyyuddîn Ahmed b. Abdillâh, *Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâir, Beyrût, 1416.

Humeysî, Abdurrahman b. İbrahim, *Mu'cemu Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, Dâru'l-Endülüs, Cidde, 1421/2000.

el-'Irakî, *Zeynuddîn Ebu'l-Fadl* Abdurrahîm b. Hüseyin, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût, 1429/2008.

İbn Abdilber el-Kurtûbî, Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fadlihi*, (thk. Ebû Abdurrahman Fevâz Ahmed Zümerlî), I-II, Müessesetü'r-Reyyân, y.y., 1424/2003.

İbn Abdilhâdî el-Hanbelî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *es-Sârimu'l-Muknî fî'r-Reddi ale's-Sübki*, (thk. Akîl b. Muhammed b. Zeyd), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1424/2003.

İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du'efâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-IX, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1997.

İbn Asâkir, Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh, *Târîhu Medineti Dimeşk*, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Omrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1415/1995.

İbn Ebî Hâtim, Ebu Abdillâh Abdurrahmân er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî,

Beyrût, 1371/1952.

İbn Hacer, Hâfız Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Bezlü'l-Mâûn fî Fadli't-Tâ'ûn*, (thk. Ahmed İ'sâm Abdulkâdir el-Kâtib), Dâru'l-Âsime, Riyâd, tsz.

-----, *Hedyu's-Sârî MukaddimetuFethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dîmaşk, 1421/2000.

-----, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), I-XIII+I, Dâru'l-Feyhâ, Dîmaşk, 1421/2000.

-----, *Lisânu'l-Mizân*, (thk. Dâiretü'l-Ma'rûfi'n-Nizâmiyye-el-Hind), I-VII, Müessesetü'l-'Alemlî li'l-Metbûât, Beyrût, 1406/1886.

-----, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Nûruddîn İtr), Matbaatu's-Sabâh, Dîmeşk, 1421/2000.

-----, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatif), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395/1975.

-----, *Tehzîbu't-Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, (thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavved), I-VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1425/2004.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'efâi ve'l-Metrûkîn*, I-II, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî), Dâru's-Semîi, Riyâd, 1420/2000.

-----, *Sikât*, (thk. Şerefuddîn Ahmed), I-IX, Dâru'l-Fikr, y.y., 1395/1975.

İbn Ma'în, Yahyâ Ebû Zekerîyyâ, *Târîhu İbni Ma'în (Rivâyetu'd-Dûrî)*, (thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf), I-IV, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Mekke, 1399/1979.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, I-LV, Dâru'l-Meârif, Kahire, tsz.

İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Ebî'l-Ferec Abdirrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Nuruddîn İtr), I-II, Dâru'l-Beyrûtî, Dîmeşk, 1429/2008.

- İbn Teymiyye el-Harrânî, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şîati'l-Kaderiyye*, (thk. Muhammed Râşid Sâlim), I-IX, Câmi'atu İmâm Muhammed Su'ûd, Riyâd, 1406/1986.
- , *Mecmû'u Fetavâ Şeyhi'l-İslâm Ahmed b. Teymiyye*, (thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım ve oğlu Muhammed), I-XXXVII, Mecma'u'l-Melik Fahd li Tibâ'ati'l-Mushafi's-Şerîf, Medine, 1416/1995.
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman, *Târîhu Esmâi'd-Du'efâi ve'l-Kezzâbîn*, (thk. Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), y.y., 1409/1989.
- , *Târîhu Esmâi's-Sikât*, (thk. Subhî es-Semerrâî), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1404/1984.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *ed-Du'efâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kâdî), I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1406.
- , *el-İlelu'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, (tkd. Halil el-Meys), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003.
- , *Kitâbu'l-Mevzû'ât*, (thk. Tefvik Hamedân), I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrût, 1424/2003.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrzûrî, *Ulûmu'l-hadîs (el-Mukaddime)*, (thk. Nûruddîn İtr), Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 2008.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih Ebû'l-Hasen, *Ma'rifetü's-Sikât*, (thk. Abdu'l-Azîm el-Bustî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine, 1405/1985.
- Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan Ebû Nasr el-Buhârî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sadâd (Ricâlu Sahîh el-Buhârî)*, (thk. Abdullah el-Leysî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1407/1987.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh, *el-Arfü's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*, (tash. Muhammed Şâkir), I-V, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1425/2004.
- Kızılkaya, Sabri, *Cerh ve Ta'dilde Mezehp Taassubu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998.

- Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, TDVY, Ankara, 1997
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdu'l-Hay, *el-Ecvîbetü'l-Fâdulâ li'l-Esileti'l-Aşareti'l-Kâmile*, (thk. Selmân b. Abdi'l-Fettâh Ebû Ğudde), Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1426/2005.
- , *er-Ref'u ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru's-Selâm, Kâhire, 2009.
- Ma'luf, Luvis b. Nikola el-Ma'luf el-Yesui, *el-Müncid fî'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, Dâru'l-Maşrîk, Beyrût, 2001.
- Mehdî, Emin Mahmûd, *el-Cerh ve't-Ta'dîl beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk*, Tantâ, 1428/2007.
- Mansûrî, Ebû Tâlib Nâyif b. Salâh b. Ali, *İrşâdu'l-Kâsî ve'd-Dânî İla Terâcimi Şuyûhu't-Taberânî*, (thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd), Dâru'l-Kiyân, Riyâd, tsz.
- Mevsilî, Ömer b. Bedr, *el-Muğni ani'l-Hıfzi ve'l-Kitâb fîmâ lem Yesihhu fîhi Şeyin mine'l-Ehâdis*, (thk. Abdulfettâh ez-Zeyyât ve Celâl Afifi), Câmî'atu'l-Ezher Mecme'u'l-Buhûsi'l-İslamiyye, Kâhire, 1403.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1400/1980.
- Moğoltây b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Âdil b. Muhammed, Üsâme b. İbrahim), I-XII, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, y.y., 1422/2001.
- Mubârekfûrî, Eb'u'l-Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî (Mukaddime)*, (thk. Yûsuf el-Hâc Ahmed), Dâru'l-Feyhâ, Dîmeşk, 1432/2011.
- Mukbil b. Hâdî b. Mukbil, *Terâcimu Ricâli'd-Dârekutnî fî Sünenihi ellezîne lem Yütercim lehum fî't-Takrîb ve lâ fî Ricâli'l-Hâkim*, Dâru'l-Âsâr, San'â, 1420/1999.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *ed-Du'efâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Mahmûd İbrahim Zâyid), Dâru'l-Vaî, Haleb, 1396.
- Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, I-XX, Dâru'l-Fikr, y.y., tsz.
- Özsoy, Abdulvahap, *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadîsçiliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2004.
- Polat, Salahattin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul trsz.
- es-Safedî, Salahuddîn Halîl b. Eybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafa), I-XIX, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût, 1420/2000.
- Sâgânî, el-Hasen b. Muhammed, *el-Mevzû'ât*, (thk. Necm Abdurrahman Halef), Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Beyrût, 1405.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Abdîrrahmân, *el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl*, (Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadîs içinde), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbuâtî'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007.
- , *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfîyeti'l-Hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd), I-V, Mektebetü Dâri'l-Menâhic, Riyâd, 1426.
- Siddîk, Yûsuf Muhammed, *eş-Şerhu ve't-Ta'lîl li Elfâzi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kuveyt, 1410/1990.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Ta'akkubâtu's-Suyûtî alâ Mevzû'âti İbni'l-Cevzî*, (thk. Abdullâh Şa'bân), Dâru'l-Kutubi'l-Mükerreme, Mansûre, 1425/2004.
- , *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvî*, (thk. Ahmed Ömer Hâşim), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1427/2006.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Mîlel ve'n-Nihâl*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1404.
- Tahânevî, Zafer Ahmed, *Kavâ'id fi Ulûmi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, I-V, Çağrı Yayınları, 1992/1413.
- Topgül, Muhammed Enes, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyü' (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2012/1), s. 47-76.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsa b. Hammâd, *Kitâbu'd-Duefâ*, (thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâil), I-IV, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 1420/2000.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- , *Hadîs İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, İFAV, İstanbul, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, (Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, Cidde, 1413/1992.
- , *Mizânu'l-İtidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdilmevcûd), I-VIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1416/1995.
- , *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, (thk. Nûruddîn İtr), I-II, İdâretu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Katar, tsz.
- , *el-Mûkiza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetü Matbûâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1425.
- , *er-Ruvâtu's-Sikât Mütellemu fihim bi-mâ lâ-Yücib Reddehum*, (thk. Muhammed İbrahim el-Mevsilî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1412/1992.
- , *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, (thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf), I-XV, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, y.y., 2003.
- , *Tezkiretü'l-Huffâz*, (thk. Zekeriyya Umeyrât), I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâût), I-XXIX, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1402/1982.
- , *Zikru men Yu'temedu Kavluhu fî'l-Cerh ve't-Ta'dil*

(Erbeu' Resâil fi 'Ulumi'l-Hadîs içinde), (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebetu Metbuâti'l-İslâmiyye, Beyrût, 1428/2007.

Zeyla'î, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, (thk. Muhammed Avvâme), I-IV+Fihrist, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrût, 1418/1997.

Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd, *el-Alâm*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, y.y., 2002.

